

DE OUDSTE VUURBAKENS VAN DE VLAAMSE KUST EN NABIJGELEGEN NOORDZEEOEVERS (811 - einde 16de eeuw)

(DEEL I)

door

Roger DEGRYSE

1. De oudste vuurbakens en de scheepvaart langs de Vlaamse kust

Uit het weinige dat we over de eerste vuurbakens in het zuidwestelijk gebied van de Noordzee en het Nauw van Kales vernemen, is af te leiden, dat er aldaar, minstens van de 12de eeuw af of misschien zelfs van oudsher, een zekere nachtelijke scheepvaart moet bestaan hebben, althans buiten de wintermaanden. Dat was zo niet alleen voor wat de haringvisserij nabij de kusten van Zuidoost-Engeland, Normandië, Pikardië en Vlaanderen in de herfst aanging, maar ook voor wat de overtocht van de nauwe zeestraat tussen Engeland en het vasteland betrof. De voornaamste oversteekhavens waren langs de Engelse zijde Dover en Winchelsea en langs de vastelandszijde Bonen, Witzand, Kales en Grevelinge¹. Zo zien we Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, in de loop van april 1177, na naar Engeland te zijn overgestoken en te Canterbury Hendrik II Plantagenet, koning van dat land, ontmoet te hebben, bij valavond te Dover terug inschepen om 's morgens zeer vroeg te Witzand aan te komen². Anderzijds zien we op 25 mei 1213 een Vlaamse ridder, belast met een diplomatieke zending in Engeland, na uit Nieuwpoort te zijn vertrokken, de nacht na zijn vertrek, te Sandwich landen³. De stuurliu, die zich

(Sigles) Brugge, Rijksarchief, fonds Oud Archief Nieuwpoort: Brugge, RA, Nieuwpoort

Brussel, Algemeen Rijksarchief, fonds Rekenkamer: Brussel, ARA, Rekenkamer
Dunkerque, Archives municipales, 310: stadsrekeningen: Duinkerke, arch. mun.

(1) J. Dhondt, Les problèmes de Quentovic, in *Studi in onore di Amintore Fanfani*, dl I, Milaan, 1962, p. 181-248. - P. Grierson, The relations between England and Flanders before the Norman conquest, in *Transactions of the royal historical society*, 4th ser., t. XXIII, 1941, p. 71-112, zie p. 72 en 8-81. - G. Sivery, Les façades maritimes et les ports de la Flandre du Vme au XIIIème siècle, in *Les Amis du vieux Dunkerque*, dl VIII, Duinkerke, 1978, p. 3-13.

(2) „Nocte sequentii post tenebras mare intravit et in crastino valde mane applicuit apud Wisant in Flandria”, in B. de Peterborough, *Gesta Henrici secundi*, dl I, p. 158. - A. Wauters, Wissant, l'ancien Portus Iccius (?), in *Bull. de l'Ac. roy. des Sc., des Lettres et Beaux Arts de Belgique*, 40ste jaar, 2de serie, dl XLVII. Brussel, 1879, p. 111-169, zie p. 146.

(3) „Bauduins de Nuefport, qui fu eslius a aler ou message le conte en Engleterre, entra en mer et s en ala syglant, si arriva a Sanwis tout par nuit”. Ex historiis ducum Normanniae et regum Angliae, in *Mon. Germ. Hist., Scriptores*, dl 26, p. 707, onder de datum maand mei 1213.

's avonds en 's nachts op zee bevonden, moeten een goed begrip van de hulpmiddelen bij de navigatie, waaronder de kennis van de maangestalten, de daarmee gepaard gaande getijden, de sterrenhemel en de windrichtingen gehad hebben en er gebruik van hebben weten te maken. Om de thuishaven terug aan te doen, moest men inderdaad zowel op de windrichting, als op de hoge tij inspelen. Daar de zeehavens van het zuidwestelijk deel van de Noordzee meestal getijdehavens waren, die zeer dikwijls bij eb grotendeels droog vielen, was de nachtelijke signalisatie van de vuurbakens langs de Vlaamse kust en ook elders primordiaal voor dit binnenvaren. Ongetwijfeld brandde het vuur in de „vierboetes" en andere bakens aldaar het felst bij het opkomend getij of werd het vuur zelfs eerst bij halve vloed ontstoken. Dit was althans zo in de 16de eeuw⁴. Op de zegels van veel middeleeuwse havensteden in Noordwest-Europa zien we de afbeelding van een schip op een golvende zee, d.i. de getijdenstroom van eb of vloed, en soms onder de symbolische leiding of bescherming van een ster, waarschijnlijk de poolster, of van de maan in een van haar gestalten, waaronder ook de volle maan, zoniet van beide hemellichamen samen, zoals op dit van Winchelsea⁵. Ook op een stadszegel van Nieuwpoort uit de tweede helft van de 14de eeuw bemerkt men een ster en een wassende maan aan het firmament, respectievelijk aan weerskanten van een met kastelen uitgerust vaartuig, bestuurd door een stuurman, die de riem aan bakboord hanteert en dus zijn vaart op de getijdenstroom regelt⁶. De vloed stroomt inderdaad vanuit het Nauw van Kales naar de Noordzee, terwijl de eb de tegenovergestelde richting volgt. Dit alles doet denken aan de verzen van de veertiende eeuwse Engelse dichter Chaucer, die de stuurman uit zijn tijd als volgt bezong :

„Maar geen als hij berekende eb en vloed
Hoe je voor stroming en gevaar je hoedt
Wat maan, wat haven het is en waar de geul" ⁷.

Doorheen het Nauw van Kales was de scheepvaart bij dag en bij nacht wellicht even druk als bij de overtocht van die zeestraat. Reeds in het begin van de kruistochten, na 1100, maakte de zeeweg aldaar deel uit van de lange reisroute, gevolgd door de pelgrims, die per schip uit Dene-

(4) Zie n. 61 en 76. — „Vierboete" : vuurboete. „Boeten" : vuur ontsteken.

(5) H. Ewe, *Schiffe auf Siegeln*. Bielefeld-Berlijn, 1972, p. 16-17. Reproductie van het stadszegel van Winchelsea uit de 13de eeuw op p. 78 en 210 (nr. 217).

(6) Brussel, ARA, zegelverzameling nr 19494. - Brugge, RA, Nieuwpoort nr 4711, charter nr 40, oorkonde van 9 dec. 1399, waaraan genoemd zegel hangt. - Beschrijving in R. de Beaucourt de Noortvelde, *Nieuport, documents historiques*, dl II. Oostende, 1904, p. 8, naar A. Verbaere, *Sceaux de la ville de Nieuport, Gent (Messager de sciences historiques de Belgique)*, 1879. - Ook in A. de Ghellinck-Vaernewyck, *Sceaux et armoiries de la Flandre*. Uitgave 1935, p. 272, nr 19494-19495. In beide werken afbeelding van het zegel met zijn tegenzegel.

(7) „But of his craft to reckon wel the tydes,

His stremes and his dangers al besides,

His harbour and his moone, his pilotage, ther was none such..." G. Chaucer, *Canterbury Tales*, The prologue : a Shipman. Uitgave : Penguin Books, p. 10. - Vertaling : A. Barnouw, *De vertellingen van de pelgrims naar Kanielberg door Geoffrey Chaucer*, Haarlem, 1930-1933, 3 delen. Zie deel I, p. 14.

marken vertrokken en langs de kust van het vasteland westwaarts voeren om zich naar Palestina en Jerusalem te begeven. Volgens een „itinerarium” of reisgids uit die tijd, kon de afstand tussen Ripa, aan de westkust van Denemarken, tot aan de Sincfal, d.i. blijkbaar de monding van het latere Zwin, zoniet die van de latere Honte, al zeilend, in twee dagen en evenveel nachten afgelegd worden. Tussen de Sincfal en Praul, nabij Plymouth, in Devonshire, kon dit in twee dagen en een nacht gebeuren en tussen die laatste plaats in Zuid-Engeland en Saint-Mahé in Bretagne in één dag. Vandaar voer de zeeweg langs de Franse en Spaanse kusten tot Ferrol nabij San Jago de Compostella, de bekende bedevaartplaats in Leon. Als voorname landmerk in het Kanaal werd daarbij de kaap ten oosten van Plymouth vermeld. De aldus beschreven reisroute liep bijgevolg langs de Vlaamse kust naar Normandië, waar tijdelijk het Kanaal overgestoken moest worden⁸. Ze werd naderhand heen en terug door de koopvaarders tijdens de westvaart op de baai van Bourgneuf, Bordeaux en Biskaje, waaraan tot in de 15de eeuw de Vlamingen, hanzeaten en Spanjaarden, evenals de Bretoenen en de Portugezen deelnamen, gevolgd⁹. In 1367 zien we Lodewijk van Male als graaf van Vlaanderen aan de Spaanse kooplui, wier voorrechten in zijn vorstendom hij toen bekrachtigde en uitbreidde, ook beloven de „vierboetes” te Duinkerke, Nieuwpoort, Oostende en Blankenberge, ten behoeve van hun aldaar voorbijvarende schepen, aan nachtelijke verlichting te laten doen, zoals het volgens de toenmalige mening, eertijds zou gebeurd zijn, en dit tot beveiliging van hun persoon en goederen¹⁰. Dit laatste zou er kunnen op wijzen dat de signalisatie zelf tot dan toe eigenlijk alleen ten dienste van de plaatselijke zeelui had

(8) „De Ripa in Flandriam ad Cincfal velificari potest duobus diebus et totidem noctibus. De Cincfal ad Prol in Angliam duobus diebus et una nocte. Illud est ultimum caput Angliae versus austrum et est processus illuc de Ripa angulosus inter austrum et occidentem. De Prol in Britanniam ad Sanctam Mathiam uno die, inde ad Far iuxta Sanctum Iacobum tribus diebus et tribus noctibus. Inde ad Leskebone duobus diebus et duabus noctibus et est processus iste angularis totus inter austrum et occidentem...” M. Adam, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum usque ad annum 1072*, liber III, in *Mon. Germ. Hist.*, SS, dl VII, p. 267-389, zie p. 367-368, onder Schol. 96. - J. Dhondt, p. 231-232. - Nabij Far of Ferrol bevond zich ook de bekende Romeinse vuurtoren van La Coruña of Ijzeren Toren, in het Frans „Tour de Fer”, term die blijkbaar van „fara”, het Spaans woord voor vuurtoren, of van Ferrol afgeleid was. D. Alan Stevenson, *The world's lighthouses before 1820*. New York-Toronto, 1959, p. 10 en 19. - Van belang in deze passage uit de kroniek van Adam van Bremen zijn de rudimentaire zeilaanwijzingen.

(9) J. Craeybeckx, *Un grand commerce d'importation. Les vins de France aux anciens Pays-Bas (XIIIe-XVIIe siècle)*, in de reeks „Ports, Routes, Trafics”, Parijs, 1958, p. 114-123. - J.H.A. Beuken, *De hanze en Vlaanderen*. Maastricht-Vroenhoven, z.d., p. 93-94. - R. Degryse, *De Palestinaschepen van Dierick van Paesschen (1511-1521)*, in *Mededelingen v.d. Marine Academie*, boek XXIII, 1973-1974-1975, p. 15-45, zie p. 16.

(10) „Item, que pour le sauvement des diz marchands, leurs biens et neifs, ils soient ordonnees encontre les costieres de Flandre sur le mer a Dunkerke, Neufport, Ostende, Blankenberge nouvelles lumieres et vierbotes, si comme souloient estre en vieulx temps”. L. Gilliodts-Van Severen, *Inv. des archives de la ville de Bruges, Brugge, 1871-1878*, dl. II, p. 138, nr. 564, stuk van 15 april 1367 n.s., art. 38. - Met de uitdrukking „en vieulx temps” werd in de Oudheid blijkbaar herinnerd aan de Romeinse vuurtorens.

gestaan. Veelbetekenend is evenwel dat de grafelijke toezegging geschiedde drie jaar na de indienstneming van de toren van Sainte-Adresse op de kaap Chef-de-Caux nabij de Seinemonding als vuurbaken ten behoeve van de Kastilianen, die dit van de Franse koning verkregen hadden¹¹. Of de belofte van de graaf voor de Spaanse kooplui en hun schepen tastbare gevolgen heeft gehad, is door gebrek aan gegevens, niet geweten. Zeker is dat te Nieuwpoort tijdens de nacht van 20 september 1389, toen schepen, geladen met Franse wijn en waarschijnlijk behorend tot de vloot, die uit het westen kwam, de haven binnenvoeren, het vuur in beide plaatselijke „vierboetes” speciaal voor hen brandde¹². Wellicht gebeurde dit toen naar jaarlijkse gewoonte, aangezien sinds 1365 te Nieuwpoort telkens van 29 september tot en met 1 oktober een jaarmarkt gehouden werd, waarop vooral wijnconsumptie voor het nodige animo zorgde. Overigens namen de lieden van Nieuwpoort met eigen schepen deel aan de westvaart op La Rochelle. Deze was omstreeks 1400 nog steeds de belangrijkste uiting van de toen nog actieve Vlaamse handel. Hanzeaten, Spanjaarden en Portugezen leverden evenwel in de westvloot of vloot, die de verbinding tussen de golf van Biskaje en het Zwin verzekerde, weldra de meeste vaartuigen¹³. In 1411 deed Jan zonder Vrees, hertog van Bourgondië, als graaf van Vlaanderen, in zake de nachtelijke verlichting aan de Vlaamse kust, aan de Portugese kooplui dezelfde toezegging als die vroeger door zijn voorganger Lodewijk van Male aan de Spanjaarden gedaan¹⁴. Dit gebeurde klaarblijkelijk nogmaals in het kader van

(11) In 1350 werd op bevel van de Franse admiraliteit door de burggraaf van Montvilliers overgegaan tot de oprichting op de kaap Chef-de-Caux in Normandië, evenals te Anglesqueville en Fécamp, van drie „fouiers” voor de beveiliging van de kust en de landsgrens tegenover Engeland. Krachtens een koninklijke ordonnantie van april 1364 werd de „foyer de guerre” van Caux een „fouyer aux marchans”, bediend door drie wachters, die er gans het jaar voor het onderhoud van het nachtelijk vuur instonden, zodat de zeelui, op Harfleur varende, steeds hun „chemin et adresse” zouden kunnen vinden. De rots, waarop het vuurbaken stond, werd dan ook op de duur naar laatstgenoemde uitdrukking „Sainte Adresche” geheten, naam die eveneens aan de plaatselijke kerk gegeven werd. De Kastilianen wier privileges te Harfleur in 1391 door de Franse koning bevestigd werden, hadden geen bakengeld te betalen. Kaap Caux zelf diende over dag als teken of landmerk en staat als dusdanig op een vijftiende eeuwse Italiaanse portolano aangeduid met de vermelding dat er zich een „fariglione” of vuurbaken op bevond. In 1517, kort voor zijn instorting als gevolg van de erosie van de rotswand, waarop het stond, werd dit baken door een vuurtoren in het nabijgelegen Le Havre, toenmaals een nieuwe haven, vervangen. Ch. de la Roncière, *Histoire de la marine française*, 3de uitgave, dl II, Parijs 1909, p. 540-541. - M. Mollat, *Le commerce maritime normand à la fin du moyen âge*. Parijs 1952, p. 358. - *Ordonnances des Rois de France*, dl IV, p. 428: ordonnantie van 1364.

(12) Zie n. 92.

(13) Craeybeckx, p. 117-119. - J. Finot, *Etude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au moyen âge*. Parijs 1899, p. 190 en vlg. - R. Degryse, De Vlaamse westvaart en de Engelse represailles omstreeks 1378, in *Hand. der Maatsch. voor Gesch. en Oudheidk. te Gent*, Nieuwe Reeks, dl XXVIII, 1973, p. 193-239, zie p. 212. - Brugge, RA, Nieuwpoort, inv. L. Van Werveke, nr 72, Ferieboek of „Bouc van acte” (1495-1543), passim La Rochelle.

(14) L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien estaple de Bruges*, Brugge, 1904-1906, dl I, nr 589, oorkonde van 26 dec. 1411, art. 40, zelfde bewoordingen als voor de Spanjaarden in de oorkonde van 1367. Zie n. 10.

de vorstelijke souvereiniteit over de „stroom”, d.i. het territoriaal water vóór de Vlaamse kust en op het Zwin¹⁵. Niettegenstaande de aanstelling in 1436 van een admiraal van het graafschap Vlaanderen, belast met de beveiliging van het scheepvaartverkeer op de „stroom”, blijken de Bourgondische hertogen zich nadien met de keten van de „vierboetes” aan de kust niet meer ingelaten te hebben, zelfs niet in tijd van internationale spanning en van militaire operaties¹⁶. De werking van elk vuurbaken bleef inderdaad tot de bevoegdheid van de stedelijke, corporatieve of landsheerlijke autoriteiten behoren. Van een waarlijk gecoördineerde vuurbakenpolitiek is er dan ook in de 15de en 16de eeuw in Vlaanderen geen sprake. Het enige wat we door de vorstelijke ordonnantieën van 1488 en 1540 betreffende de bevoegdheden van de admiraliteit gereguleerd zien worden was de kustwacht met wachtvuren in tijd van mobilisatie en oorlog¹⁷. Naast dergelijke vuren werd soms ook het vuur van een „vierboete” ingeschakeld.

Het nachtelijk licht van de vuurbakens was vooral onmisbaar voor de vissers op haringvangst. Deze greep inderdaad vóór de kust met veel boten, hoofdzakelijk 's avonds, 's nachts of 's morgens vroeg, plaats. De boten lagen er dan stil aan de vleet. Dank zij het licht van de vuurbakens konden de stuurliu tijdens de donkere of minder heldere nachten zich binst dit stationeren oriënteren. Het licht van het baken was, gedurende deze duistere avond- of morgenstonden, nog meer onontbeerlijk voor een veilige terugkeer in de thuishaven. Vandaar dan ook dat er in sommige belangrijke vissershavens, die aan de monding van een stroom of een rivier lagen en waar ook veel verkeer van handelsschepen plaats greep, twee vuurbakens in werking waren, zoals te Brielle of te Nieuwpoort, alsook, althans van een bepaald ogenblik af, te Duinkerke, dat nochtans geen riviermonding beheerste. De combinatie van het licht, uitgestraald door een koppel „vierboetes”, gaf aldaar telkens zoveel als een meetkundige zeilaanwijzing door middel van een rechte lijn voor het binnenlopen van

(15) E.M. Meyers, Des Graven Stroom, in *Meded. der Kon. Ak. van Wetenschappen en Kunsten, afd. Letteren*, Nieuwe reeks, dl III, nr 4. Amsterdam, 1940, p. 103 en vlg. - Het begrip „territoriale zee” of „stroom” zou volgens deze schrijver voor het eerst in het graafschap Vlaanderen opgedoken zijn.

(16) R. Degryse, De admiraals en de eigen marine van de Bourgondische hertogen, in *Meded. v.d. Marine Academie*, boek XVII, Antwerpen 1965, p. 139-225. Zie p. 189 en vgl. - Id., *De Vlaamse westvaart*, o.c., p. 197.

(17) „Item, zo wanneer dat men in tyds van oorlooghe sal moeten wake houden op de custen ende canten van de zee met vierlicht zoo zal de voorschreven admiraal de voorschreven vierlichten doen visiteren ende weten wat wake of waerde men hout op de voorschreven kustten...”. Ordonnantie op het stuk van de bevoegdheden van de admiraal van de Nederlanden en zijn raad, uitgevaardigd op 8 jan. 1488 door Maximiliaan van Oostenrijk en zijn toen nog minderjarige zoo Filips de Schone, hertog van Bourgondië. O. Delepierre et F. Priem, *Précis analytique des documents que renferme le dépôt des archives de la Flandre Occidentale*, 2de serie, dl III, door F. Priem, Brugge 1845, p. 159-171, zie p. 166. - In de in het Frans gestelde ordonnantie van keizer Karel V van 27 dec. 1540 op dezelfde materie wordt de term „vierlicht” door „foyers” vertaald. J. Denucé, *De Vlaamse en de Antwerpse admiraliteit*, in *Irmin-Reeks*, nr. 5. Brussel 1944, p. 43-49, tekst van de verordening, zie p. 47. - De wachten met vuurlicht dienden door de magistraat van de kuststeden ingericht en verzorgd te worden. - Zie verder n. 177.

het „gat” van de haven of van de stroom. Op het Nieuwpoorts stadszegel uit de 15de eeuw zien we iets dergelijks symbolisch afgebeeld, namelijk een met voor- en achterkastelen voorzien schip, geflankeerd door twee hoge smalle torens, allebei met bovenop kantelen en waarvan een met twee onder elkaar staande schietgaten. Op het vaartuig, waarvan de romp overnaads beplankt is, bemerkt men twee personages, blazend op trompetten, maar van elkaar gescheiden door de mast, waar zich bovenop een mastkorf bevindt met een drietal lanssen erin. Een van de twee genoemde figuren draagt aan zijn gordel een zwaard. Tussen de kantelen bovenop elk van de twee flankerende torens steekt het hoofd van een persoon op uitkijk uit. Men kan dan ook veronderstellen, dat op het betrokken stadszegel een in het gat van de haven aangekomen bewapend schip, omlijst door de twee Nieuwpoortse „vierboetes” of door een van beide en een stedelijke omwallingstoren, zoniet twee zulke torens gekonterfeit staan. In het eerste geval, wat maar een veronderstelling is, zou de toren zonder schietgaten met de zogenaamde „cleene vierboete” en de andere toren met de zogenaamde „grootte vierboete” moeten vereenzelvigd worden, terwijl dan de er zich bovenop bevindende wachters de twee „vierboeters” moesten voorstellen¹⁸. Daar waar, zoals te Oostende, Wenduine, Blankenberge of Heist, zich maar één vuurbaken bevond, volstond blijkbaar dat ene nachtelijk teken voor de aanwijzing van de kleine getijdhaven of de „ijde” tussen de duinen. Overigens stonden deze vuurtorens op het gedeelte van de Vlaamse kust, langswaar de koopvaarders, komende van het westen en zeer dikwijls in vlootverband varende, zeilden om het Zwin aan te doen. Dit verklaart dan ook waarom de Blankenbergenaars in 1442, na de verwoesting van hun „vierboete” door brand, op de kooplui en schippers, verblijvend te Sluis, beroep deden om in het herstel van dit gebouw financieel bij te dragen¹⁹.

Typisch voor de ware rol van de vuurbakens in de late middeleeuwen is dat ze over het algemeen in de zeeboeken met zeilaanwijzingen niet vernoemd worden. Vindt men ze in deze handleidingen toch vermeld, dan is het dan steeds als staande tekens, zichtbaar overdag, naast de talrijke andere landmerken, als natuurlijke verhevenheden allerhande, waaronder kapen en duinen, en hoge gebouwen of kerktorens, zonder te vergeten de verschillende soorten houten of stenen bakens zonder vuur. In een Nederduitse overzetting uit de vijftiende eeuw van een Vlaams zeeboek, dat wellicht rond 1350 opgesteld werd, wordt aldus, voor wat de Vlaamse kust nabij het Zwin betreft, van de kerktorens van Westkapelle en Knokke, het vuurbaken van Heist, de stompe toren van Blankenberge en de drie torens van Oostende gewag gemaakt. Indien de „vierboete” van Heist in dit zeeboek vernoemd werd, dan was het alleen maar tot aanduiding van

(18) Brussel, ARA, zegelverzameling nr 19649. - Brugge, RA, Nieuwpoort, charters nrs 152-158, zeven rentebrieven op 1 juli 1472 door de stad Nieuwpoort aan particulieren verkocht, waaraan genoemd zegel in groen was telkens gehecht was. Niet vermeld in de inventaris L. Van Werveke. - Beschrijving in de Beaucourt, naar Verbaere, o.c., p. 9-10, en in Ghellinck, nrs 19649-19650. In beide werken afbeelding van het zegel met zijn tegenzegel.

(19) Zie n. 174.

een geleidelijk lopend over het koor van de plaatselijke kerk in de richting van het Heistdiep. Op dezelfde wijze duidde de lijn Westkapelle-Knokke Sint-Katharina de weg naar het Knokkediep aan, langwaar men het Zwin kon binnenvaren²⁰. De kerktoren van Westkapelle, die landwaarts in lag, was voor de oriëntatie van de zeevarenden op weg naar Sluis zo belangrijk, dat na zijn verwoesting in 1405 door invallende Engelsen, de Vier Leden van Vlaanderen, op verzoek van de Duitse hanze-kooplui, er toe kwamen, op kosten van de Vlaamse gemeenschap, zijn wederopbouw te verzekeren, werk dat van 1409 tot 1412 plaatsgreep²¹. Het spreekt vanzelf, dat in de loop van de tijd, als gevolg van wijzigingen in de diepten en ondiepten vóór de Vlaamse kust en in het Zwin, evenals in de kustlijn zelf, in de in aanmerking te nemen en op punt te stellen landmerken verschuivingen plaatsgrepen. Zo worden nog als zulke merken vermeld, de ene vroeger dan de andere, de kerktorens van Lombardsijde, Walravensijde, Klemserke en Heist-Koudekerke²². Het ligt voor de hand

(20) „Item, also gy willen inzegelen dat Heysdep, so sole gy de vurbaken van Heys brengen, de byder molen staat, over dat kor tot Heys, so segele gy dat beste van den depe in... Item, also gy willen inzegelen dat Klochendep, so sole gy Westkappellen brynghen nefens Sunte Katherinen kerke tor Klocken, so segele gy dat beste dep in. Item, Sunte Kattrinen torne, dat is de negeste torne by den watre van der Slus, de ander torne steyt inwart to lande wart, unde dar negest, steit Heys, dar na Blanckenborch, dat is en stump torne, dar na Ostende, dar stan 3 torne”. - „Item, van Ostende wert to Sunte Kathrinen volt de vloet ostnortost unde de ebbe westsudwest, des volt de voervloet dwers an land unde de achterebbe des gelyk”. K. Koppmann, *Das Seebuch, mit einer nautischen Einleitung* von A. Breuding, Niederdeutsche Denkmäler, dl I, Bremen 1878, p.136, art. 36, 38 en 39 en hoofdstuk „getijden”. „Klocken” staat foutief voor Knokke. - G. Schmidt, Fragment des Seebuchs, in *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*. Jg. 1876. Bremen 1877, p. 80-81. - J. De Smet, Uit een oud zeeboek. De kustvaart in de XIVe eeuw, in *Biekorf*, 40ste jaar, 1934, p. 98-103 en 134-137. - Id., De middeleeuwse scheepvaart op het Zwin, in *Nepiunus*, 12de jg., 1965, nr 4, p. 21-22. - M. Coornaert, *Knokke en het Zwin* (reeks M. Coornaert I), Tielt 1974, p. 53-54. De drie Oostendse torens waren de twee kerktorens en de „vierboete”.

(21) Op 9 april 1409 greep te Westkapelle de vergadering van de Vier Leden van Vlaanderen plaats, waarop nagegaan werd „hoe ende in wat manieren men den thor, die daer ghordineert es, ghemaect te zine, ten costen ute den Vier Leden van den lande, te dien hende, dat de ghuene, die t lant van Vlaendren besoucken bider zee, hare conde der up nemen mueghen in t incommen van den Zwene best maken zoude ende daer up voorworde te makene”. De besprekingen duurden een drietal dagen. Brussel, ARA, Rekenkamer, nr 32463, stadsrekening van Brugge 1408-1409, f° 71 r° en 81 v°. Zie daarover verder ook de volgende Brugse stadsrekeningen. - Een nieuwe bijeenkomst van de Vier Leden te Westkapelle greep op 22 september 1412 en drie volgende dagen plaats „omme t overziene t werc van den thoore van Waescappelle, die t land van Vlaendren heift ghedaen maken, ten verzouke van den cooplieden van der hanze” en om „metten werclieden, die den vorseide thor ghenomen hadden te makene, rekeninghe te slutene” Ib., nr 32467, f° 54 v°. - De boekhouding in verband met het werk bleef tot 1914 te Ieper in het stadsarchief bewaard en werd uitgegeven in H.Q. Janssens, De herbouw van den toren te Westkapelle in den aanvang der vijftiende eeuw. *Bijdr. tot de Oudheidk. en Gesch. inzonderheid van Zeeuwisch-Vlaanderen*, verzameld door H.Q. Janssen en J.H. Van Dale. Dl IV, Middelburg 1859, p. 306-329. - Coornaert I, o.c., p. 54-55.

(22) In okt. 1580 besloot het Nieuwpoorts stadsbestuur over te gaan tot het laten afbreken van de kerk te Lombardsijde, dat toen ontvolkt was, „zonder nochtans eenichssins te (treckene) van de oude torre, die men verstaet in zee te wesene een schoon teecken”. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de*

dat ook sommige andere hoge of op een hoogte gelegen gebouwen, als molens en torens, van de agglomeraties Duinkerke, Nieuwpoort, Oostende en Blankenberge als merken dienden²³. Eenmaal dat de primitieve houten vuurbakens van deze gemeenten in steen verbouwd geworden waren, was dit zeker ook voor die constructies het geval. Het stenen vuurbaken van Blankenberge vinden we dan ook in het Antwerpse zeeboek van omstreeks 1575 vermeld als liggend op een geleidelijn, waarop zich eveneens de kerk-toren van dit stadje bevond²⁴. Overigens staan de Vlaamse „vierboetes” gelokaliseerd op de oudste gedrukte kaart van het graafschap Vlaanderen, namelijk die van Pieter van der Beke, uitgegeven te Gent in 1538²⁵, evenals op de kaart van het Brugse Vrije, gemaakt door Pieter Pourbus

Nieuwpoort, in Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes, dl. V. Brussel, 1901, p. 378, naar Brugge, RA, Nieuwpoort nr 4209, „Camerboek” 1578-1581, f° 266 v°. - De kapel van Walravensijde, waarvan de stichtings- en begiftigings-oorkonde van mei 1479 dagtekent, had een toren voorzien van een spits. E. Vlietincx, *Walravensijde, een gewezen visschersdorp op de Vlaamsche kust*. Brugge 1889, p. 56-64, bewijsstuk II. - Brussel, ARA, fonds charters uit Wenen teruggestuurd, karton 35, nr 229, genoemde oorkonde. - M. English, De toren van Klemskerke, in *Biekorf*, 42ste jaar, 1936, p. 39-48, ontleiding van een geding betreffende het herstel of de afbraak van „la flèche du clocher de leur église qui servirait aux marins de point de vue et d'indication pour diriger le cours de leur navigation”, of „comme serviant de point de vue aux marinières pour éviter les bancs de sable”. Zie p. 46-47, stukken uit het jaar 1771. - Brugge, Bisschoppelijk archief, serie F, rubriek Klemskerke. - Van de toren van het kerkje van Koudekerke-Heist werd omstreeks 1502, naar aanleiding van de toekenning door de stad Brugge van een kleine subsidie voor diens reparatie, er op gewezen, dat hij toenmaals was „eenen van den besten landteeken... die de scippers, in zeede zynde, kennen”. M. Coornaert, *Koudekerke-Heist, topografie en toponimie van Heist-aan-Zee tot omstreeks 1860*. Uitgave 1965, p. 29 en 58. - Brussel, ARA, Rekenkamer nr 32566, stadsrekening van Brugge 1502-1503, f° 97 v°.

(23) Op 16 maart 1589 besliste het stadsbestuur van Nieuwpoort voor een derde bij te dragen in de onkosten van de reparatie van „de torre van den huize ghezeyt den Franschen schilt... uut dien de zelve een signael in zee is”. Brugge, RA, Nieuwpoort, nr 4211, „Camerboek” 1558-1594, f° 79. - Gilliodts, *Coutumes de Nieuwpoort*, p. 384. - De hanzeatische en andere schippers op de Vlaamse „stroom” bepaalden hun ligging vóór de kust dikwijls ten opzichte van een of twee van genoemde steden. Meyers, o.c., p. 32-33.

(24) Op de kaart van het zeeboek zien we ook twee geleidelijnen, die elkaar op de zandbank „de Pol” snijden. Naast de aanduiding „Heys” (Heist) lezen we „dese Heyser toorn over die vierboed ende dat kerkgen, daer dat toornken of is te Blanckenburch, over die vierboed van Blanckenburch, dan syt ghy op die Pol”. Naast de aanduiding „Blanckenburch” staat te lezen „dese toorn van Blanckenburch over die vierboed, dan syt ghy noch by westen die banck die voor Blanckenburch of leyt”. In beide gevallen is wat op punt gesteld staat als zeilaanwijzing te gebruiken. J. Duncé en D. Gernez, *Het Zeeboek. Handschrift van de stedelijke boekerij te Antwerpen*. Antwerpen, 1936, p. 9 en 11 met verklarend kaartje.

(25) Bewaard in het Germanisches Nationalmuseum te Nürnberg (Duitse Bondsrep.), onder het nr La 284. - Uitgegeven in 1897 door de drukkerij Van Doorselaere te Gent met steun van het gemeentebestuur aldaar. - Op de kaart staan de „vierboetes” van Heist en Wenduine niet afgebeeld. De vooruitgeschoven positie van de „vierboetes” te Blankenberge en Oostende, telkens op een in zee vooruitstekend stuk schiereiland, illustreert op treffende wijze de toenmalige afbrokkeling van de kust aldaar. - Op te merken is de ligging van de beide „vierboetes” van Duinkerke binnen de wallen van die havenstad. Opvallend is vooral de afbeelding van de IJzermonding als een kleine baai met aan de linkeroever de twee „vierboetes” buiten de muren van Nieuwpoort.

in 1571 en bewaard in een kopie ervan door Pieter Claeysens van omstreeks 1600²⁶. Op de eerste van beide landkaarten zien we genoemde vuurtorens op vooruitgeschoven gedeelten van de kust afgebeeld, op de tweede als bakens, waaruit boven op de top tegelijk links en rechts, rook opstijgt. Op de twee kaarten zijn ook de overige topografische bijzonderheden van de kust, waaronder de kerktorens, die er stonden, te zien. Ongetwijfeld was de „vierboete” voor de zestiende eeuwse kartograaf een even belangrijk topografisch element als de kerk of de kerktoren en wellicht terecht. Ze behoorde immers, zoals de dijk, de kaaien, de sluizen en de kraan tot het wezen zelf van de middeleeuwse haven in het vroegere en toenmalige Vlaanderen. Ze had dan ook, zoals elke haven, een eigen geschiedenis, die soms merkwaardig was. Vooraan in dat opzicht stond stellig de „tour d'Odre”, of Odratoren nabij Bonen, want die was Romeins van oorsprong, in steen en vooral monumentaal, zodat hij de tijdgenoten permanent aan zijn groots verleden deed herinneren.

2. De antieke pharus of Odratoren nabij Bonen

Zowel in de antieke wereld van de Middellandse Zee, als in die van het oude West-Europa bestond er een vuurbakentraditie, die in de Grieks-Romeinse beschaving wortelde²⁷. Het ligt voor de hand dat de Romeinen,

(26) Brugge, Stadhuis, grote topografische kaart met heraldische aanduidingen. - E. Marchal, Notice sur la carte géographique et héraldique du Franc de Bruges, ouvrage de Pierre Pourbus d'après plusieurs manuscrits de la Bibliothèque Royale, in *Handelingen (Annales) van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation” te Brugge*, dl XII (2de serie, dl VIII), 1850, p. 300-321, met een reproductie. - Brussel, Kon. Inst. voor het Kunstpatrimonium: fotografische reproductie. - Daar is ook nog de kaart van de streek van het Zwin, bewaard in het Gruuthuse Museum te Brugge en voorzien van de jaardatum 1561. Op deze landkaart staan de „vierboetes” van Heist en Blankenberge afgebeeld, elk voorzien van een uitsteeksel onder de kap, blijkbaar een hijskraan voor het ophalen van schoven riet of stro.

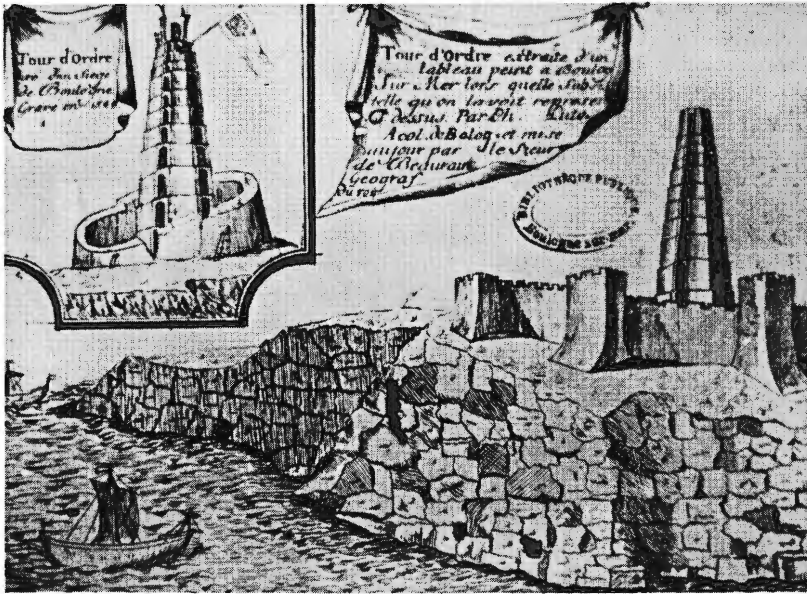
(27) Reeds in de Homerische tijd zouden de Grieken de gewoonte gehad hebben aan de kust 's nachts, ten behoeve van hun scheepvaart, vuren te ontsteken, wat op de duur aan de oprichting van vuurbakens ontstaan gaf. Het bekendste en grootste vuurbaken uit de oudheid, door de tijdgenoten als een van de toenmalige zeven wereldwonderen beschouwd, was dit op het eilandje Pharos in de delta van de Nijl, nabij de haven en wereldstad Alexandrië, in de Hellenistische periode hoofdstad van Egypte. Oppericht omstreeks 280 v.C. onder de regering van de Griekse farao Ptolemaios Philadelphos, een van de opvolgers van Alexander de Grote, zou deze vuurtoren of „pharos”, zoals hij weldra heette, het prototype geweest zijn, waarop de Romeinen zich naderhand inspireerden om in hun rijk eveneens lichtbakens te laten bouwen. Te oordelen naar de afbeelding op sommige Alexandrijnse munten, evenals naar enkele gelijktijdige beschrijvingen, moet de „pharos” een massieve constructie in twee delen geweest zijn, namelijk een brede onderbouw en een zich daarop verheffende bovenbouw of toren. Het ganse complex zou een hoogte van zowat 110 meter gehad hebben en het houtvuur, dat 's nachts op zijn top ontstoken werd, zou op zee ver te zien geweest zijn. De vuurtorens, die door de Romeinen vooral tijdens de 1ste eeuw v.C. en de 1ste eeuw na C. opgericht werden, bevonden zich zowat overal aan de boorden van de Middellandse Zee of nabij een zeestraat aldaar en er zouden er altesamen een dertigtal gestaan hebben. De belangrijkste en bekendste waren die te Ostia, de voorhaven van Rome, aan de monding van de Tiber, Ravenna aan de kust van de Adriatische Zee, waar er zich twee bevonden,

na de verovering en bezetting van Gallië, het oude België en Brittannië, er op sommige plaatsen aan de kust tot de oprichting van vuurbakens zouden overgaan, maar dan, klaarblijkelijk in de eerste plaats met militaire doeleinden. Dat was ongetwijfeld zo voor de door hen gebouwde torens, die tevens als uitkijkposten en lichtbakens moesten dienen, te Bonen of Boulogne-sur-Mer, toen Gesoriacum genoemd, en Dover of Dubris, aan weerskanten van het Nauw van Kales of „fretum Gallicum”. Daar lagen immers de kusten van het oude België en Brittannië het dichtst bij elkaar. De Latijnse historieschrijver Suetonius uit het begin van de tweede eeuw na Christus, weet ons te vertellen hoe keizer Caligula, terug van een militaire expeditie aan de Rijn grens, aan de oever van de zee aankwam en er een inval in Brittannië beraamde, maar die afgelaste nadat een uitgeweken Britse prins zich aan het Romeins gezag onderworpen had. Vooral naar Rome terug te keren zou Caligula het bevel gegeven hebben op de plaats van waaruit hij met zijn troepen naar Brittannië had willen oversteken, een monumentale „turris” te bouwen, die tegelijk als „pharus” dienst zou kunnen doen, wat omstreeks 40 na C. kan gebeurd zijn ²⁸. Waar deze oversteekplaats zich bevond vermeldt Suetonius niet maar het was, naar heden algemeen aangenomen wordt, noordwest van Bonen, vermits aldaar nog eeuwen lang een antieke vuurtoren overeind bleef staan. Zeker is dat keizer Claudius, de opvolger van Caligula, in 43 na C., vanuit Gesoriacum, Brittannië binnenviel en er de Britten voor het eerst onder de Romeinse macht bracht. Van dat ogenblik af tot lang in de 4de eeuw was Gesoriacum, dat ten lange laatste Bononia genoemd zou worden, de basis van de „classis Britannica”, de Romeinse vloot, die voor de bescherming van de maritieme, militaire en andere betrekkingen tussen het vasteland en Brittannië instond. We mogen dan ook veronderstellen, dat de „pharus” aldaar gedurende zowat gans deze periode als vuurtoren en semafoor gefunctioneerd moet hebben, vermits toen overheen het Nauw van Kales de optische communicatie, zowel over dag als ’s nachts, met soortgelijke toren nabij Dover mogelijk was en klaarblijkelijk ook plaats gegrepen heeft. Over deze Doverse „pharus” of het baken van die naam in het Romeins tijdvak bleef evenwel geen enkele geschreven getuigenis bewaard. Volgens de bevindingen van de archeologie zouden langs weerskanten van de baai, die de Doverse haven vormde, op de hoge rotswand twee vuurtorens gestaan hebben, maar alleen de oostelijke toren zou een „pharus” geweest zijn ²⁹. Dover en Bonen kenden onder het Romeinse keizerrijk een voor die tijd druk havenverkeer. Beide havensteden lagen aan het begin en het einde van grote Romeinse heerbanen en waren belang-

Messina op Sicilië, nabij de zeestraat aldaar, en Fréjus en Narbonne in Provençaals Gallië. H. Thiersch, *Pharos*, Leipzig 1909, p. 32. - Stevenson, p. 2-11 met kaartje, waarop de antieke vuurbakens gelokaliseerd staan.

(28) „In littore oceani... et in indicium victoriae altissimam turrem excitavit, ex qua, ut pharo, noctibus ad regendos navium cursus ignes emicarent”. C.S. Tranquillus Suetonius, *Vitae XII imperatorum*, Caligula, XLVI.

(29) De la Roncière, dl I, p. 62-63. - R. Wheeler, *Roman lighthouses at Dover*. Dover 1930. - H.C. Darby, *An historical geography of England before 1800*. Oxford 1951, p. 48. - R. van der Veen, *Vuurtorens*, 's Gravenhage, 1981, p. 12: afbeelding van de octagonale piramidale toren, huidige toestand. Het gebouw telt drie verdiepingen en heeft bovenop een platform voor het ontsteken van een vuur.

De antieke Odratoren in het fort „le Vieil Homme” („the Olde Man”), vroeger nabij Bonen of Boulogne-sur-Mer op de landtong „Odre”. Het bovenste gedeelte of de top van het gebouw, zijnde de „pharus”, is duidelijk niet Romeins, te oordelen naar de eerste van beide afbeeldingen. Reproducties voorkomend in M.E. Allard, Les Phares, Paris 1889, evenals in het verzamelwerk Boulogne-sur-Mer et la région boulonnaise, 1899, XXVIIIe Congrès de l'Association française pour l'avancement des Sciences, Boulogne-sur-Mer, 1899, p. 709. Twee gravures waarvan de eerste gedateerd 1549. Cliché: Bibliothèque municipale, Boulogne-sur-Mer.

Schematische voorstelling van de waterstaat vóór Nieuwpoort, met de lokalisatie van de monding van de IJzer, de Lekeleed en de Ieperleed, evenals van de bruggen, sluizen en „t Saghers overdrach”. Gans links fiktieve afbeelding van de „grote vierboete” en van een stadstoren, deel uitmakend van de stadsmuur. Akwarel op ruw papier, behorend bij een akte van 1416. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en plannen, nr. 6059.

rijke knooppunten van land- en zeewegen. Heel zeker konden de Romeinen met hun vloot en met behulp van hun op de hoogte gelegen vuurtorens zowel overdag als 's nachts het scheepvaartverkeer in het Nauw van Kales en de overtocht aldaar controleren en aldus de expeditiën van vijandige piraten en zeevolken in het oog houden. Overigens lag de route, gevolgd door de zeevaarders, die van de monding van de Rijn uit naar Brittannië wilden oversteken, vóór de kust van het land van de Menapiërs en Morinen en staken hun schepen nabij de plaats „Itium”, waarmee men toen blijkbaar het kaapland ten noorden van Bonen of het latere „Odre” bedoelde, de zeestraat over. Dit weet Strabo, die in het begin van het Romeinse keizerrijk leefde, ons te melden³⁰. De naam van genoemd promontorium vinden we ook in Itius Portus, zoals de haven, die er gelegen moet geweest zijn, heette en die in 54 v.C. door Julius Caesar en zijn legioenen in gebruik werd genomen, om vandaar uit het Nauw van Kales met schepen over te steken en Brittannië binnen te vallen³¹. Dit alles laat toe te veronderstellen, dat er toen aldaar, buiten de winterperiode, sinds lang ook 's nachts een scheepvaart bestond, waarvan de Romeinen, eenmaal gevestigd te Bonen, het belang inzagen. Dat dit echt zo was, moge blijken uit een gedenkpenning, geslagen in 191 na C. ter ere van keizer Commodus, ter gelegenheid van diens betiteling met de naam Britannicus. Deze eretitel staat inderdaad op de ene zijde van het medaillon, terwijl op de andere zijde een toren met twee naar binnen springende verdiepingen, waarvan de bovenste blijkbaar een „pharus” in de vorm van een oven met schouw was, waarop een opwaartse lichtstraal te zien is. De afbeelding toont dit gebouw als staande op een kaapwand, in wiens richting een tweetal bemande zeilschepen en een roeiboot varen, terwijl nog twee andere bootjes zich in de nabijheid bevinden. Het is bijna zo goed als zeker dat dit beeld op de „pharus” van Bonen slaat. Misschien was het dan ook niet alleen Caracalla, maar eveneens Commodus, die met de oprichting van dit monumentale gebouw te maken gehad kan hebben. Overigens doet de voorstelling van de toren op de gedenkpenning fictief aan, daar ze boven op een verhoog slechts

(30) „Tois apo tón peri ton Rhènon topón anagomenois ouk ap' autón tón ekbolón o plous estin, alla apo tón omorountón tois Menapiois Morinón, par' ois esti kai to Ition”. Strabo of Strabón (\pm 60 v.C. - 20 n.C.), *Geographikè*, IV, 5, parag. 2. - Claudius Ptolomaeus (2de eeuw na C.) uit Alexandrië, in zijn „*Geographikè uphègèsis*”, citeert „Ition akron” als zijnde gelegen nabij „Morinón Gèsiakon epineion” of de ankerplaats Gesoriacum, d.i. Bonen. Hij lokaliseert beide plaatsen op dezelfde breedteligging, namelijk 53° 50' noorderbreedte, maar op een afstand van 15' lengte van elkaar. E. Desjardins, *Géographie de la Gaule romaine*, dl III (1885), p. 346 en vlg. - H. Van de Weerd, *Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden*. Antwerpen 1944, p. 16. - „To akron” betekent voorbergte, vooruitstekend of uitlopend stuk bodem en „to epineion” ankerplaats of haven.

(31) „(Caesar) omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognoverat, circiter milium triginta (of „millia passum xxx”) a continenti”. J. Caesar, *De Bello Gallico*, V, 2, tweede overtocht naar Brittannië. Daar een Romeinse mijl ongeveer 1,5 kilometer bedroeg, kwam de door Caesar vermelde afstand tussen portus Itius en Brittannië neer op zowat 45 kilometer, d.i. wat minder dan de afstand heden ten dage tussen Bonen en Dover, namelijk 25 zeemijl of bijna 46,5 kilometer, Desjardins, o.c.

een verdieping met bogen laat zien, maar men moet daarbij met de regels van de Romeinse medailleerkunst rekening houden³². Meer gegevens over de Romeinse vuurtorens aan weerskanten van het Nauw van Kales komen we alsdan niet te weten. Wel blijkt uit de Latijnse inscripties op de geloftestenen en altaren, gewijd aan de godin Nehalennia, beschermster van de scheepvaart, die te Domburg, aan de kust van Walcheren, en op Colijnsplaat, nabij Noord-Beveland, in de monding van de Oosterschelde opgegraven of opgevist werden, dat er omstreeks 200 na C. vanuit de delta van Rijn, Maas en Schelde een bloeiende handel op zuidoost Engeland en wellicht ook op Bordeaux bestond, gedreven door handelaars uit Keulen, Trier en de omgeving van Rouen, die er koopwaar als zout, vissaus, aardewerk of wijn gingen halen. Dit wijst ongetwijfeld op het voortbestaan in die tijd van een vaarroute, die, bij dag en bij nacht, vanaf de Scheldemonding, de toenmalige kust van Belgisch Gallië volgde tot aan de kaap Itium, om aldaar of vanuit Bonen het Nauw van Kales over te steken of er verder doorheen te varen. Van dit trafiekverkeer getuigt misschien ook het wrak van het Romeins vaartuig, dat in 1899 bij graafwerken even ten noorden van Brugge in een sedimentlaag gevonden werd en van het einde van de 2de eeuw moet dagtekenen³³.

De geschiedenis van de Romeinse vuurtorens nabij Bonen en Dover valt ongetwijfeld grotendeels samen met die van de twee havenplaatsen zelf. We weten, dat beide nederzettingen in de loop van de 3de eeuw in de versterkte zone langs weerskanten van het Nauw van Kales werden opgenomen, toen de Romeinen aldaar op zee en te land tegen de Saksische zeerovers dienden op te treden. Deze dubbele militaire gordel, waarvan aan de Belgische kust ook Oudenburg deel uitmaakte, was de „litus Saxonicum”. Het is dan ook niet uitgesloten dat reeds in die tijd sommige groepen Saksen zich in de streek van Bonen zijn komen vestigen³⁴. Zeker is,

(32) Het blijkt wel dat de kaap Odra, waarop de toren stond, oorspronkelijk zowat een kilometer in zee vooruitstak en aldaar onder water werd voortgezet door een lange rif: de „bassure” van Baas, dat misschien nog lang, bij laag water, bloot kwam. M.J. Voisin, Le port de Boulogne, in *Boulogne-sur-Mer et la région boulonnaise* (XXVIIIe Congrès de l'Association française pour l'avancement des sciences). Boulogne-sur-Mer, 1899, p. 696-824. Zie p. 708-710. - De naam „Baas” is klaarblijkelijk te vereenzelvigen met de Middelnederlandse term „base” voor voetstuk of basis. - Voor de fotografische reproductie van de afbeelding op de voorzijde van het medaillon van Commodus, zie ibidem, p. 709, of Stevenson, p. 12, ill, nr 12.

(33) P. Stuart, Vissen naar Nehalennia, in *Spiegel Historiae*, 5de jg., nr 11, p. 624-625. - *Deae Nehalenniae, Gids bij de tentoonstelling Nehalennia, de Zeeuwse godin, Zeeland in de Romeinse tijd, Romeinse monumenten uit de Oosterschelde*. Middelburg, 1971, p. 40-43. - J.J.V.M. Derksen, Luctor et emergo. Nehalennia duikt op uit de Zeeuwse wateren, in *Hermeneus*, 42ste jg., 1970-1971, p. 122-124. - E. Jonckheere, *L'origine de la côte de Flandre et le bateau de Bruges*. Brugge 1903, deuxième partie, p. 5 en vlg. - P. Marsden, A boat of the Roman period found at Bruges, Belgium, in 1899, and related types, in *International journal of nautical archaeology and underwater exploration* (1976), 5.1, p. 23-55. - H. Thoen, *De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd* (Verh. v.d. Kon. Ac. voor Wet., Lett. en Sch. Kunsten v. België. Kl. der Lett., XL, nr 88). Brussel 1978, p. 103-105.

(34) St. Johnson, *The Roman forts of the Saxon Shore*. London 1927, kap. V. D.E. Johnston (ed.), *The saxon shore*, London, 1972.

dat toen in 408, onder de druk van de Germaanse volksverhuizing, de Romeinen hun troepen uit Brittannië terugtrokken, dit over Bonen gebeurde. Blijkbaar kwam er toen ook een einde aan het georganiseerd signalisatiestelsel aldaar.

De kennis van hetgeen een „pharus” was ging tijdens de vroege middeleeuwen, na de ineenstorting van het Westromeins rijk, in het zuidwestelijk Noordzeegebied niet verloren. Dat zowel in de 5de eeuw de oprukkende Germanen, als daarna in de volgende eeuwen de Merovingische machthebbers, evenals de plaatselijke bevolking er niet toe kwamen de antieke toren nabij Bonen af te breken is niet alleen veelbetekenend voor de diensten, die dit gebouw in hun ogen kon bewijzen, maar ook voor de soliditeit van die constructie zelf. Zowel in het Frankisch rijk, als in het Angelsaksisch Engeland kenden de in het Latijn schrijvende „clerici” of roomse geestelijken nog de term „pharus” in de verschillende betekenissen van lantaarn of lichtend vuur³⁵. De eerste vorst, die er evenwel aan dacht de oude Romeinse vuurtoren nabij Bonen terug in gebruik te nemen, was Karel de Grote. Dit gebeurde hoofdzakelijk om militaire redenen, namelijk voor de controle over het Nauw van Kales, waar steeds meer trekkende Noormannen als zeerovers doorheen voeren. Bonen blijkt overigens toen nog gefungeerd te hebben als een van de weinige inschepingshavens van waaruit men langs de kortste weg naar Engeland kon oversteken. Dit althans is af te leiden uit hetgeen een Karolingische geograaf ons over de overtocht tussen Morinië en Brittannië, met als vertrek- en aankomstpunt de „civitas Rutupi portus”, dit is waarschijnlijk Richborough in Kent, weet te melden³⁶. Geconfronteerd met het stijgend Noormannengevaar, zoals vroeger de Romeinen met de Saksische bedreiging, was Karel de Grote. Dit gebeurde hoofdzakelijk om militaire redenen, gen. Deze kwam hij aldaar het jaar nadien schouwen en bij die gelegenheid gelastte hij de antieke „pharus”, die er nog steeds overeind stond, te restaureren en op zijn top 's nachts vuur te ontsteken, zodat de zeevarenden zich, zoals eertijds, zouden kunnen oriënteren³⁷. We mogen dan ook veronderstellen, dat de Bonense toren alsdan in de kustverdedi-

(35) W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, 8. Band (Patavia-Pix), Basel 1968, p. 368-372, verbo „pharos”.

(36) „Inter Britanniam et Morinos in Gallia Belgica, ubi civitas Rutupi portus est, unde in Britanniam proximus est transitus”. Dicuil, „De mensura orbis terrae”, in A.W. Bijvanck, *Excerpta Romana*, dl I, p. 584. - „Rutupi portus” of Richborough lag aan de kust van Kent en niet, zoals bovenstaande tekst zou te verstaan kunnen geven, aan die van Morinië. Het was de voornaamste Britse haven aan het Nauw van Kales in de Romeinse tijd. Darby, p. 48-49. - Toen reeds vertrok men op het vasteland van Gesoriacum of Bonen uit naar „Ritupium”, dat noordoostwaarts, niet ver van Dover gelegen was. D. Haigneré, Boulogne-sur-Mer, in *Dictionnaire historique et archéologique du département du Pas-de-Calais, arrondissement de Boulogne*. Arras 1880, p. 39, naar een Romeins „itinerarium”.

(37) „Ipse (Carolus) autem interea propter classem quam anno superiore fieri imperavit videndam ad Bononiam civitatem maritimam ubi eadem naves congregatae erant, accessit, farumque ibi ad navigantium cursus dirigendos antiquitus constitutam restauravit et in summitate ejus nocturnum ignem accendit...”. *Annales regni Francorum*, uitgave Kurze, p. 135, anno 811. - Men lette hier op het gebruik van de term „antiquitus” in de betekenis van „oudtijds” of „van oudsher”. Zie n. 10.

ging van het Karolingisch rijk en wel in die van het gebied tussen de mondingen van de Canche en de Rijn opgenomen werd. De militaire wacht aldaar, die vooral voor de beveiliging van de toenmalige Vlaamse gouwen en hun lagunen kust van belang was, blijkt onder de regeringen van de opvolgers van Karel de Grote, namelijk Lodewijk de Vrome en koning Karel de Kale, voortgezet te zijn geworden en dit wellicht tot op het ogenblik dat de invallen van de Noormannen er niet meer te stuiten waren. Deze kritieke toestand deed zich in 879 en volgende jaren voor, nadat de geduchte Vikingen, komend uit Engeland, in de streek tussen Bonen en het later Kales geland waren, om vandaar uit tot diep in de valleien van de Schelde en de Leie door te dringen en er te gaan plunderen. De invallende Noormannen verwoestten Bonen in 881, vestigden er zich tijdelijk in 884 en vertrokken er voorgoed met hun schepen in 892³⁸. Ook zij lieten er de Romeinse toren overeind staan en gaven wellicht aan de landtong of kaap, waarop hij stond, de naam „Odd” of „Oddr”, wat in het Oudnoors landpunt betekende³⁹.

Nadat omstreeks 895 aan de Vlaamse en Zeeuwse kust onder de eerste plaatselijke machthebbers, de graven, eindelijk een aaneengesloten verdedigingsstelsel, bestaande uit burchten, tot stand gekomen was en de Noormannen zich teruggetrokken hadden, horen we opnieuw van de Bonense vuurtoren gewag maken⁴⁰. In de levensbeschrijving van Sint Folkwin, bisschop van Terwaan, uit de 10de eeuw, staat inderdaad te lezen, dat men toen gemakkelijk naar Brittannië kon oversteken door te vertrekken van uit dat deel van de kust, waar zich de „urbs” Bonen en de „Odrans farus” bevonden⁴¹. De term „Odrans” of misschien „Odraus”, was afgeleid van de naam „Odra” of „Odre”, die toen ook aan een op of nabij de landtong en zijn toren gelegen vronhoeve gegeven werd. De heer van dit landgoed of domaniaal bedrijf behoorde tot het adellijk geslacht „Odreensis” of „de Odra”⁴². Op te merken is, dat tijdens de middeleeuwen te Bonen en omgeving lang Diets gesproken werd, zodat men mag aangaarden dat de term „Odre” of in corrupte vorm „Ordre”, die op de kaap sloeg, etymologisch wel degelijk een ingveonisme van Saksische of Noorse oorsprong is en dus geen Keltisch woord, zoals sommige

(38) J. Dhondt, Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen, in *Revue belge de philologie et d'histoire - Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, dl XX, 1941, p. 533-572, met vervolg en slot in dl XXII, 1943, p. 53-93.

(39) Andere plaatsnamen, waarin de term „odd” voorkomt, maar dan op de Engelse kust, waren of zijn Ravenser Odd in Yorkshire en Greenodd in Lancashire, telkens slaande op een „promontory” of kaap. Eilert Ekwall, *The concise Oxford dictionary of English place-names*, 4th ed. Oxford 1960, p. 204, 238 en 381-382. - Zie n. 30 en 62.

(40) H. Van Werveke, De oudste burchten aan de Vlaamse en Zeeuwse kust, in *Meded. v.d. Kon. Vl. Ac. voor Wet., Lett en Sch. Kunsten v. België, Kl. der Lett.*, jg. XXVII, 1955, nr 1, p. 5-7.

(41) „Nam ex ea parte, quam Bononia urbs et Odrans occupat farus, facilis ad Britannia est transitus”. *Mon. Germ. Hist.*, SS, (uitg. G. Pertz), dl. XV, p. 427. Uit: Vita Folquini episcopi Morinensis auctore Folquino abbate Laubiense.

(42) K. de Flou, *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen enz.* Gent, vanaf 1914 (uitg. Vl. Ac.), dl XI (M-O), kol. 691-695, verbo „Odre” of „Ordre”. - Voor Boulogne-sur-Mer of Bonen zie aldaar dl II (Bi-Bij), kol. 490-502.

taalgeleerden beweerd hebben ⁴³. Voor het overige weten we dat de stad Bonen van oudsher voor het gebruik van de antieke toren als uitkijkpost en „pharus” alsmede voor de heffing van een vuurbaken- en havenrecht op de plaatselijke haringvisserij zekere verplichtingen tegenover de heer van dit antieke gebouw na te komen had. Deze feodaal was, althans in de 16de eeuw, de baron van Baincthun, van wiens baronie of allodium de „tour d’Odre” een aanhorigheid blijkt geweest te zijn. Hij was dus de verre opvolger van de Karolingische dienstman, die in het feodale kader de zorg voor de bewaking en het onderhoud van de toren moet gehad hebben. Verdere bijzonderheden daarover ontbreken evenwel ⁴⁴.

Hoe zag de antieke toren of „tour d’Odre” er eigenlijk uit? We beschikken over een dichterlijke beschrijving van dit gebouw als donjon of slottoren in de „roman de Brut” die omstreeks 1154 door de Anglo-Normandische dichter Wace, herkomstig van Jersey, in het Frans opgesteld werd. Overgezet in onze taal, klinkt de desbetreffende passage ongeveer als volgt :

„Caesar, door een zeer goede ingenieur,
deed oprichten aan zee een toren.
Te Bonen staat hij en Odre is zijn naam.
Men kent er van zijn stijl geen ander,
hij werd gebouwd in een vreemde trant.
Breed is hij gans onderaan
en naar boven toe minder en minder,
alsof hij zich verhief reikhalzend.
Een steen uit één stuk bedekte hem bovenaan.
Hij telde menige verdieping en menig vertrek
en, in elk, menige vensteropening.
Daar liet Caesar zijn schatten bewaren
en zijn dierbare bezittingen in onderbrengen” ⁴⁵.

(43) Het Keltisch woord, waarvan „odre” afgeleid geweest zou zijn, betekende „shore” of strand. Stevenson, p. 21. - De romanisatie van de streek van Bonen blijkt van de 9de tot de 12de eeuw plaats gevonden te hebben. - De verbasterde uitdrukking „tour d’Ordre” vindt men pas op het einde van de middeleeuwen.

(44) Uitspraak van de luitenant-generaal van de „senechaulcee de Boullenois” van 14 jan. 1565, waardoor de stad Bonen veroordeeld werd tot uitkering ieder jaar op 11 november van de feodale rente in natura bestaande uit „deux mil de hareng sor... que ledit (messire Jehan) de Bournoville (seigneur d’Ovrighen, baron de Bainquetum), a cause de le tour d’Ordre, dependant de ladite baronnie... a droict d avoir et prendre chacun an audit jour (saint Martin d iver) sur ladite tour d Ordre...”. Boulogne-sur-Mer, Arch. comm., nr 2, stadsrek. sept. 1566 - sept. 1567, f° 52 r° en v°. - Haigneré et Desille, inv. p. 5. - M. Egger, Notice sur la Tour d’Ordre à Boulogne-sur-Mer, in *Revue archéologique*, 1863, p. 410-421. Zie p. 414-415 : ontleding van de tekst van een vonnis van het Parlement (van Parijs?), blijkbaar uitgesproken op 1 juli 1566 en niet 1656, zoals in het artikel van Egger gedrukt staat. Daardoor werd de stad Bonen nogmaals tot het nakomen van haar feodale verplichtingen tegenover de baron van Bainctun veroordeeld hetzij door de terugbetaling van de jaarlijks door laatstgenoemde gedane onkosten voor de aankoop en het vervoer van 2000 stuks gerookte haring, hetzij door het herstel en de teruggave van de Odratoren met afstand van het vuurbakenrecht.

(45) „A un mult bon enginneür
Fist sur la mer faire une tur,

Wace's beschrijving van het oude Romeinse monument, dat hij, zoals de sage, aan Julius Caesar toewees, komt inderdaad overeen met hetgeen we daarover uit latere bronnen en afbeeldingen kunnen opmaken. De oude toren, die steeds buiten de stad Bonen stond, was een achthoekige pyramidale constructie in grijze en gele natuursteen, laagsgewijs afgewisseld met rode baksteen. Volgens de archeologen dagtekende zijn bouwtechniek uit de 2de eeuw na C. Het gebouw berustte op een brede basis en telde twaalf verdiepingen, die schuin opgetrokken waren en dus, naar de hoogte toe, geleidelijk in breedte afnamen. Op elke verdieping waren er zuilen met boogvormige openingen of versieringen. De eigenlijke „pharus”, die zich op de top op een hoogte van zowat 60 meter bevond, was blijkbaar een verbouwing in een latere stijl, aangezien hij niet achthoekig, maar vierkant blijkt geweest te zijn. Op te merken is dat de natuursteen, waarin de Romeinen de toren opgetrokken hadden, ter plaatse, op of nabij de landtong zelf, gewonnen en bewerkt geworden was. Een van de redenen waarom in de 17de eeuw de „tour d'Odre” zou instorten was aan de intense mijnbouw of uitbating van de steengroeven aldaar te wijten ⁴⁶.

Belangrijk in de geschiedenis van de Odratoren was ongetwijfeld de ommuring van de stad Bonen in de loop van de 13de eeuw nadat haar gemeentelijke autonomie door een reeks vrijheidskeuren bevestigd was. Van die tijd af moet het de magistraat van deze versterkte stad geweest zijn, die de zorg over de nabijgelegen „tour d'Odre” had en zich met de wacht en uitkijk, alsmede het onderhoud inliet en er ten behoeve van de plaatselijke vissers tijdens het haringseizoen een lichtend vuur onderhield. In normale omstandigheden greep inderdaad ieder jaar van eind september tot begin november vóór de kust de haringvangst plaats en wel vooral 's avonds en 's nachts. Gegevens over het Bonens haring- en makreelbedrijf, tevens walvisbedrijf klimmen zelfs tot het begin van de 12de eeuw op. We mogen zelfs veronderstellen, dat de antieke toren op de kaap Odra eveneens als uitkijk voor de walvisjagers, die van Bonen uit opereerden, gediend heeft ⁴⁷.

En Buluine siet, Odre ad nun,
 Ne sai nule de tel façon ;
 faite fu d estrange compas,
 Lee fu desuz el plus bas,
 Puis alad tut tens estreinnant
 Si cune 1 en 1 ala halçant ;
 Une pierre tant sulement
 Covri le plus halt mandement,
 Maint estage i out e maint estre,
 E en chescun mainte fenestre.
 Illuec fist ses tresors garder
 E ses chiers aveirs aporter”.

I. Arnold, *Le roman de Brut, de Wace*, Paris 1938, deel I, p. 225-226, verzen 4203-4216.

(46) J.-Y. Gosselin e.a., *Boulogne antique, essai de topographie urbaine*, in *Septentrion, Revue archéologique trimestrielle*, fasc 25, 1976, p. 7. - Fr. d'Erce, *La tour de Caligula à Boulogne-sur-Mer*, in *Revue archéologique*, 1967, p. 89-96. - Ch. de la Roncière, dl I, p. 60-61. - Egger, p. 416-421. - Reconstructie in: Thiersch, p. 9.

(47) E. Deseille, *Etude sur les origines de la pêche à Boulogne-sur-Mer* (932-

We moeten tot 1415 wachten om de eerste konkrete bijzonderheden over het gebruik van de Odratoren als Bonense wachttoreen en vuurbaken te vernemen. De enige stadsrekening van de gemeente Bonen uit de middeleeuwen, die bewaard gebleven is, loopt inderdaad over het boekjaar gaande van midden september 1415 tot midden september 1416. Uit dit belangrijk register vernemen we ook een en ander over het beheer van de „tour d'Odre" door de stad Bonen. De „foier" of vuurhaard, die naar oud gebruik in normale omstandigheden ieder jaar omstreeks 29 september op een van de verdiepingen van het gebouw brandde, werd tot pasen daaropvolgend in stand gehouden, dit klaarblijkelijk ten behoeve van de kleine visserij tijdens de duistere wintermaanden, eenmaal de haringvangst voorbij was. Toch lag de voornaamste taak van de twee wachters van de „tour d'Odre", die elkaar blijkbaar op tijd en stond dienden af te lossen, niet in het onderhoud van deze „foier de herenghison" of vuurbaken van de haringvisserij, maar wel in het geven van „les signes de la mer" of de lichtseinen aan de naderende schepen op zee. Wellicht hield deze signalisatie meer bepaald de aanduiding van de waterstanden in. Wat er ook van zij, de oude toren werd in tijd van oorlog bewaakt. Naast de twee „gardes" waren er gedurende het boekjaar 1415-1416 ook een paar „gaites" of uitkijkmannen, een „balestrier" of kruisboogschutter en twee of drie andere gewapende mannen aan de bewaking verbonden. De stad Bonen bekostigde zowel de uitgaven voor de levering van brandhout en „gluy", d.i. glui of stro van goede hoedanigheid, nodig voor het vuur in de „foier de herenghison" en de lichtsignalen, als de wedden van de beide torenwachters en de soldij van de bewapende wakers. Uit de koninklijke schatkist ontving ze tijdens genoemd boekjaar evenwel tot driemaal toe een geldelijke toelage voor de bezoldiging van laatstgenoemde militairen die ook voor de bewaking van de toren van de Sint-Niklaaskerk binnen de stadsmuren ingestaan hadden. Dit doet vermoeden dat er tussen deze kerktoren en de Odratoren door middel van seinen berichten doorgegeven konden worden. Gedurende het ambtsjaar 1415-1416 inde de gemeente van haar stuurliu-haringvissers en van die van het nabijgelegen eiland Outreau, als vuurbakenrecht, dat vier schellingen per boot en per jaar bedroeg, in het totaal 76 schellingen, geheven op negentien vaartuigen⁴⁸. Daar tegenover stond een uitgave ten bedrage van 27 schellingen 8 penningen voor het

1550), d'après les chartes, les comptes de denier et les autres documents officiels, in *Mémoires de la Société académique de Boulogne-sur-Mer*, dl V, Boulogne-sur-Mer 1873-1876, p. 73-136. Zie p. 86: ontleding van een oorkonde van 1121, betreffende de voorrechten van de Benediktijner abdij Sint-Wulmaars (Saint-Wulmer) te Samer, nabij Bonen, waaronder de heffing in haar kustparochies van tienden op de haring- en makreelvangsten en op de gevangen walvissen, namelijk voor wat dit laatste betrof, van telkens een stuk vlees uit de staart boven de vin van een lengte van anderhalf voet.

(48) „Aultre recepte faitte pour le fait du fouier que le ville fait faire ceste presente annee, de le Saint Miquiel jusques à Pasques, comme il est acoustume, est assavoir que chacun de nef, tant de le ville, comme de l'ille d Outreywe, allans en pesquerie, et aussy les brinans, qui prenent mansion a terre, doibvent chacun an 4 s., Somme de le recepte du foier: 76 sols". E. Dupont, *Registre des recettes et dépenses de la ville de Boulogne-sur-Mer, 1415-1416*. Boulogne-sur-Mer 1882, 27-28 en 67.

vervoer naar de „Tour d'Odre" van 28 wagenvrachten brandhout, herkomstig uit de stedelijke voorraden, en anderhalf kvarteroen glui dat aangekocht geworden was⁴⁹. Deze details geven ons een idee van het gebruik van de antieke vuurtoren tijdens de eindfase van de Honderdjarige Oorlog. Het naburige Kales was immers in het begin van deze langdurige krijg, in 1347, in de handen van de Engelse invasielegers gevallen. Sedertdien beschikte de koning van Engeland daardoor mede door het bezit van Dover zoveel als over twee scherpe „ogen" om, zoals een tijdgenoot het dichtertlijk uitdrukte, de zeestraat tussen beide strategische havens nauwlettend in de gaten te houden⁵⁰. De Franse koning diende daarenboven echter in 1435 het graafschap Bolonnais met de stad Bonen aan Filips de Goede, hertog van Bourgondië, af te staan, dit als prijs voor de opzegging van diens bondgenootschap met de Engelse vorst. In 1477 nochtans, na de dood van Karel de Stoute, die als Bourgondische hertog in de strijd tegen de Zwitserse bondgenoten van Lodewijk XI, koning van Frankrijk, bij Nancy sneuvelde, kwam het graafschap Boulonnais met Bonen terug onder Franse invloed.

Het gebrek aan de nodige gegevens laat ons niet toe een juist beeld van de evolutie in het gebruik van de Odratoren als vesting en vuurbaken te geven. Toch mogen we aanvaarden, dat, tot welke invloedssfeer het graafschap Boulonnais met de stad Bonen ook behoorde, de geschiedenis van de Odratoren, als vuurbaken, samenviel met die van de Bonense haringvisserij, doordat alleen in tijd van vrede dit bedrijf met enig succes beoefend kon worden en dan bestond telkens de noodzaak voor het aanleggen van een „foier de heringhison". Op ogenblikken van gevaar op zee, uitgaande van de Engelsen, zoals tijdens de periode van vijandschap tussen Engeland en de Bourgondische gebieden van 1435 tot 1439, kon blijkbaar er niet aan gedacht worden dit vuurbaken normaal te laten functioneren. Het mag dus wel jammer genoemd worden, dat, afgezien van een enkele onder hen, de Bonense stadsrekeningen uit de late middeleeuwen met hun jaarlijkse rubrieken over de „tour d'Odre" niet tot ons zijn gekomen.

De antieke toren van Odra bleef ook nog lang na de Honderdjarige Oorlog een rol spelen. In 1492 belegerden de Engelsen gedurende veertien dagen tevergeefs de stad Bonen. In 1544 evenwel, na een belegering, die twee maanden geduurd had, slaagden ze er in deze versterkte plaats in te nemen. Meteen legden ze ook beslag op de Odratoren. Nog hetzelfde

(49) „Aultre mise, faite pour le foier de heringhison de 1 an mil quatre cent et quinze ou temps de ce compte. A Pierre Ton, pour le voiture de 28 sommes de lainne par luy menees a le dicte tour pour faire le feu de nuit, ycelles prises en le garnison de le ville, pour ce a luy paie 8 deniers pour chacune voiture, vallent 18 sols 8 deniers. Item, a luy pour un quarteron et demy de gluy qu il a livre a le dicte tour pour faire les signes de le mer, pour ce 9 sols. Somme des parties paies 27 sols 8 deniers". *Ib.*, p. 184-186.

(50) „As youre tweyne eyne te kepe the narowe see". *The Libelle of Englyshe Polycye, a poem on the use of sea-power*, uitgave G. Warner. Oxford 1926, p. 2. - M.-R. Thielemans, Bourgogne et Angleterre, relations politiques et économiques entre les Pays-Bas bourguignons et l'Angleterre (U.L.B., Fac. Phil. et Lett., III), Bruxelles 1966, p. 80.

jaar gingen ze over tot het optrekken omheen dit gebouw, dat ze in hun taal „the Olde Man” noemden, van een dubbele schans of wal, om het tegen de te verwachten Franse tegenaanvallen te kunnen verdedigen. In de onmiddellijke nabijheid ervan bouwden ze een kleiner fort, dat de naam „the Young Man” kreeg⁵¹. De benaming „the Olde Man” zou volgens sommigen niets anders zijn dan de Engelse aanpassing van de Keltische uitdrukking „Alt Maen” d.i. „Hoge Steen”. Wat er ook van zij, de Odratoren heette voortaan in het Frans ook „l'Homme Vieil”, of „le Vieillard” en in het Nederlands „de Oude Man”⁵². Eerst in 1550, na zes jaar Engelse bezetting, kwamen Bonen en de „tour d'Ordre” terug in Frans bezit en kon de bevolking, die door de bezetters verdreven geworden was, naar huis weerkeren, wat tegelijk de terugkeer van de vloot van de uitgeweken vissersboten inhield. Daar de vrede tussen de koningen van Engeland en Frankrijk al voordien hersteld geworden was, kon blijkbaar datzelfde jaar nog de omwalde „tour d'Ordre” als vuurbaken voor de haringvisserij en als semafoor terug in gebruik genomen worden. In het begin van 1558 heroverden de Fransen, tijdens een nieuwe kortstondige oorlog, eveneens Kales op de Engelsen, die aldus hun greep op de straat van Dover dienden te lossen. Dat de magistraat van Bonen ook nadien steeds voor het vuurbaken op de „tour d'Ordre” bleef instaan, blijkt uit de tweede stadsrekening die bewaard bleef, lopend over het boekjaar 1563-1564. Daaruit vernemen we dat tijdens het haringseizoen van 1563 het vuurbakenrecht van vier schellingen per boot door 16 stuurliu, wonende te Bonen zelf, Outreau en Le Portel, betaald geworden was en in het totaal 64 schellingen tournoois opgebracht had⁵³. Tegenover deze opbrengst stonden verschillende uitgaven, die gezamenlijk hoger dan de ontvangst opliepen, namelijk 15 pond en 12 schellingen tournoois voor de aankoop van 26 vrachten brandhout, die voor het onderhoud van het nachtelijk vuur op de „tour d'Ordre” gedurende het visseizoen gediend hadden en 40 schellingen tournoois voor het vervoer van die brandstof naar dit gebouw⁵⁴. Daarbij kwam nog een uitgave van 36 pond 8 schellingen tournoois voor

(51) P. Héliot, *Les fortifications de Boulogne sous l'occupation anglaise (1544-1550)* in *Revue du Nord*, dl 40, Rijsel 1958, p. 5-38. Zie p. 30-33.

(52) V.J. Vaillant, *La tour d'Ordre et son nom gaulois*, in *Notes boulonnaises*, Boulogne 1889, p. 93-11. - Van een „Holde mane wall”, waarop een baken opgericht zou worden, is er in 1505 te Berwick-on-Tweed aan de Engels-Schotse grens sprake. L.F. Salzman, *English Trade in the middle ages*. Oxford, 1931, p. 225.

(53) „Autre recepte a cause des foiers de la harenguison, pour laquelle la ville fait faire feu a la tour d'Ordre depuis le jour saint Michel jusques au jour de Pasques ensuivant, quant il en est mestier. Pour lesquels fours les maistres de navires de ladite ville Outreaue et le Portel doibvent chacun quatre sols tournois pour leur foier appartenant a la ville comme estans de son patrimoine... 64 s(ols) t(ournois)”. Boulogne-sur-Mer, Arch. com., nr 1, stadsrekening 1563-1564, f° 23 r° en v°. - D. Haigneré et E. Deseille, *Inventaire sommaire des archives communales antérieures à 1790. Ville de Boulogne-sur-Mer. Département du Pas-de-Calais*. Boulogne-sur-mer 1884, p. 1-4 : ontleiding van de rekening.

(54) „A luy, (l'argentier) encores la somme de quinze livres douze solz tournois pour le nombre de vingt six sommes de bois par luy livre audict pris pour le guet le la tour d'Ordre, qui a servy a faire feu les nuictz pour enseigner les navires et vaisseaux estans sur mer... 15 lb. 12 s. tournois”. Ib., *Inventaire*, p. 4. - Arch. com., stadsrek. 1563-1564, f° 82 r°.

de wedde van de „guet” of wachter op de Odratoren, zonder te spreken van een ander van 59 schellingen tournoois voor de aanschaffing van vier banieren, gebruikt door de wachters van die toren en van het Bonense belfort om wat op zee of te land opgemerkt geworden was, door vlagge-seinen door te geven⁵⁵. Vergeleken met de toestand in 1415-1416, was er dus na anderhalve eeuw, inzake de aanwending van de Odratoren en diens beheer, nagenoeg alles bij het oude gebleven. Overigens werd door een uitspraak van de luitenant-generaal van de „senechaulcee” of het baljuwschap van het graafschap Boulonnais van 14 januari 1565 de feodale afhankelijkheid van de „tour d’Odre” van de baronie van Baincthun erkend en de magistraat van Bonen uit dien hoofde veroordeeld tot uitkering of bekostiging elk jaar op 11 november aan Jehan de Bournoville in diens hoedanigheid van baron van Baincthun van een rente in natura ten bedrage van 2000 stuks gerookte haring, verplichting die toen blijkbaar al lang niet meer nageleefd was⁵⁶.

Het staat vast dat de uitgaven voor het gebruik en het onderhoud van de Odratoren als slot en uitkijk, tevens semafoor en vuurbaken, op de begroting van de stad Bonen kwade posten waren, die slechts voor een klein gedeelte door de opbrengst van de belasting op de boten, die op haringvangst en wintervisserij gingen, goed gemaakt werden. Niettegenstaande het plaatselijk haring- en visserijbedrijf in de tweede helft van de 16de eeuw verre van bloeide, ging de gemeente toch voort met het dragen van de onkosten voor het jaarlijks onderhoud van deze „foyers de la harengaison”, waarvan de vuren alleen als het strikt noodzakelijk was, ontstoken werden en slechts zolang als het nodig was bleven branden⁵⁷. Een dieptepunt in het Bonense haringbedrijf werd ongetwijfeld bereikt in 1567, toen het aantal stuurlui, dat toen het vuurbakenrecht, ten bedrage van 4 schellingen tournoois per boot, betaalde tot 12 slonk. Nadien steeg het aantal van deze stuurlui opnieuw, om eind 1570 het cijfer 20 te bereiken⁵⁸. Daar de toegang tot de haven aan het verzanden was, voorzag

(55) „quatre banieres, qui ont servy pour le guect au beffroy dicelle ville et tour d’Ordre pour enseigner la descouverte tant par mer que par terre...”. *Ib.*, *Inventaire*, p. 4.

(56) *Ib.*, *Inventaire*, p. 4-5. - Dit kwam neer op de jaarlijkse terugbetaling aan ridder Jehan de Bournoville van de door hem aangeschafte gerookte of gezouten haring, wat telkens na nieuwjaar gebeurde. De stad betaalde aldus aan hem terug in 1567, voor de aankoop van 600 stuks gerookte en een vat gezouten haring, 22 pond tournoois, in 1568, voor een niet gespecificeerde hoeveelheid haring, slechts 10 pond, in 1570 en 1571, telkens, voor 800 stuks gerookte en een ton gezouten haring, 17 pond. *Boulogne-sur-Mer, Arch. com.*, nr 2, f° 52; nr 3, nr 4 en nr 5, f° 34 v°. *Stadsrekeningen 1566-1567, 1567-1568, 1569-1570 en 1570-1571*, onder de rubriek „Autres deniers payes par ledit argentier, present comptable, tant pour hareng que la ville est tenue payer et acquiter que aultre donne et presente a plusieurs notables bourgeois...”. In de volgende overgebleven rekeningen ontbreekt deze uitgave ten voordele van de heer van de Odratoren.

(57) Dit blijkt uit de stadsrekening over het boekjaar 1563-1564, waarin wordt vermeld, dat het vuur van de „foiers de la harengaison” slechts ontstoken en onderhouden worden „quant il en est mestier”. Zie n. 53.

(58) De opbrengst van het vuurbakengeld bedroeg in 1566-1567 56 schellingen tournoois, in 1567-1568 slechts 48 schellingen, in 1569-1570 64 schellingen en in

de stad Bonen in 1572 een van de twee aldaar gelegen hoofden of pieren, namelijk La Dunette, van een lantaarn, die er in een torentje opgehangen werd en dienen moest om 's nachts de weg aan de binnenvarende haringvissers te wijzen. Om de uitgaven voor het onderhoud van dit licht te dekken, hief de gemeente een lantaarnrecht „la chadelle”, ten bedrage van 100 stuks haring per boot en per seizoen⁵⁹. Zowel de inning van deze heffing in natura, als die van het vuurbakengeld voor het onderhoud van de „foiers de la harenguison” werd vanaf een bepaald ogenblik aan de meestbiedende in pacht gegeven⁶⁰. De bouwvalligheid van de „tour d'Odre” belette inderdaad niet dat men er voortging met het onderhoud van een nachtelijk vuur dat ontstoken werd zodra de opkomende zee de halve vloed bereikte en tot de vloed brandend bleef⁶¹. In de loop van 1644 evenwel stortte het gebouw grotendeels in⁶². Wat van de muren overschoot werd verder als wachtpost ingericht, hetgeen verklaart waarom in de 17de en 18de eeuw in de loodsboeken de toren nog steeds vermeld wordt⁶³. Ten slotte verdween door erosie de rotswand met de ruïne, zodat

1570-1571 80 schellingen of 4 pond. In 1566 hadden dus 14 schippers en in 1569 16 genoemd geld betaald. Boulogne-sur-Mer, Arch. com. nr 2 ; nr 3, f° 12 v° ; nr 4, f° 7 v°, en nr 5, f° 7 v°, telkens onder de rubriek „Aultre recepte a cause des foyers de la harenguison”. In de volgende bewaard gebleven stadsrekeningen komt deze rubriek niet meer voor.

(59) E. Darsel, *La pêche harengière en France. Etude d'histoire économique et sociale*. Paris 1941, p. 135 (notice complémentaire n° 4) en 163. - Herstellingen aan de havenlantaarn werden tijdens het boekjaar 1605-1606 uitgevoerd. Haigneré et Deseille, Inv., p. 11, nr 18. - D'Erce, p. 94.

(60) „lesdits foiers ont este affermees de la ferme, desquez est... fait recepte au chappitre des fermes des menus assizes...”. Boulogne-sur-Mer, Arch. comm., nr 6 f° 19 v°-20 r°. Stadsrekening over het jaar 1582-1583. Rubriek „foiers de la harenguison”. - „De la ferme de la lanterne, qui se met a l'entree du havre pour donner connoissance aux navires pescheurs, la somme de vingt sols, a luy (de pachter) adiugee par bail... pour trois années”. Ibidem, nr 25, stadsrekening 1680-1681. - In 1743 werden beide heffingen, die toen nog steeds verpacht werden, aan de Franse admiraliteit overgedragen. Dardel, blz. 135, notice complémentaire n° 4.

(61) „On allume toutes les nuicts sur le sommet (de la Tour d'Odre) un feu de charbon de terre. Celui qui en a charge, ne l'allume que lorsque la mer est parvenue au milieu de sa hauteur et que les vaisseaux peuvent entrer. Ce feu ne dure que jusques à ce que la mer refoulant soit mitam-basse”. G. Fournier, *Hydrographie*, 1643 p. 69. - Vaillant, p. 101.

(62) De instorting greep, na een scheuring, in enkele opeenvolgende fazen plaats : „ce jour saint Sebastien, 19 janvier, tomba en partie la Tour d'Ode (sic). Peu de jours suivant du mesme mois, une seconde partie, et la troisième partie le 30 juillet de l'an 1644”. Uit de „éphémérides” van J. Prévost, priester gehecht aan de kathedraal van Bonen, gestorven in 1668. Parijs, Bibl. Nat., mss latins, nr 11066. - Een ander schrijver spreekt van de instorting van de ene helft van de toren op 29 juli 1644 en van die van de andere helft in de loop van 1645. Ch. Regnard, *Mémoires historiques... de Boullenois*, 1658, aangehaald door Egger, p. 414, n. 2.

(63) Aldus betaalde de stad in januari 1687 elf pond aan een metser „pour les matereaux par lui fournis et ouvrages faits a la tour d'Ordre au lieu destine pour metre le feu durant ladite annee...”. Boulogne-sur-Mer, Arch. com., nr 28, stadsrekening over het jaar 1686-1687, rubriek „reparations faites au havre”. - D'Erce, p. 94-95. - Haigneré et Deseille, Inventaire, p. 14 en vlg., ontleding van de Bonense stadsrekeningen. - „La tour d'Ordre, by de zeevaerders genaemt Le Vieil Homme”. *Nieuwen Groot Lootsman Zeespiegel*, Amsterdam, 1661. - „De Oude Man”, op de

voor het nageslacht elk spoor van het vroegere Romeinse monument uitgewist werd⁶⁴.

3. De vuurboeten van de Vlaamse kust van Kales tot Nieuwpoort

Een van de oudste vuurbakens aan de voormalige Vlaamse kust, zoniet de oudste, was ongetwijfeld het baken te Kales of Calais, Vlaamssprekende havenstad, die eigenlijk niet in het graafschap Vlaanderen, maar in Artezië lag. Reeds in de oudste van de enkele nog bewaard gebleven rekeningen van deze gemeente uit de late middeleeuwen, namelijk die lopend over het boekjaar 1268-1269, staat een uitgave voor het onderhoud van de plaatselijke „virberghes” aangetekend. Of met deze uitdrukking in een Latijnse tekst een dan wel twee of nog meer vuurhaarden of bakens bedoeld werden, is onduidelijk⁶⁵. In de volgende stadsrekeningen, lopende over de periode 1270-1278, wordt inderdaad van deze „virberghes” geen gewag meer gemaakt, wat niet wil zeggen dat er toen te Kales geen nachtelijke vuren ten behoeve van de scheepvaart moer zouden ontstoken zijn⁶⁶. In de rekening van deze stad over het dienstjaar 1286-1287 staat immers een uitgave aangetekend voor het bijeenbrengen van het hout van de „vetus vierberghes” en een ander voor het oprichten van een nieuwe of „pro vierberghes facienda”⁶⁷. Deze laatste bestond toen wellicht niet meer, zoals haar voorgangster, uit een toren of stelling opgetrokken in houten balken en voorzien van een vuurhaard in steen, maar bevond zich waarschijnlijk en dit voor de eerste maal op de stadsmuur. In de stadsrekening over het boekjaar 1289-1290 staat inderdaad een uitgave „propter vierberghes super thorele” of voor de vuurberg op de kleine toren⁶⁸. Naderhand blijkt dit baken van een ijzeren lantaarn voorzien te zijn

Kaart van Blaeu van omstreeks 1650. - In 1743 wordt nog van de „foyers de la Tour d'Odre” gewag gemaakt. Zie n. 60.

(64) De ondergang van het antieke gebouw was zo volledig, dat er in de 19de eeuw door de archeologen zo goed als niets meer er van kon worden teruggevonden. We bedanken de heren maire en municipale bibliothecaris van de stad Boulogne-sur-Mer voor de bereidwilligheid waarmede ze ons aan fotokopieën van uitreksels uit de Bonense stadsrekeningen en andere documenten geholpen hebben. We bedanken om dezelfde reden ook de conservator van het Bonense stedelijk museum voor schone kunsten en archeologie.

(65) Uitgave van „12 marcas 8 s. esterl. pro virberghes” aan „Raem Carpentarium” en nog drie andere met hun naam vernoemde personen. Genoemde stadsrekening, uitgegeven in P. Bougard et C. Wyffels, *Les finances de Calais au XIIIe siècle. Textes de 1255 à 1302*. Brussel 1966, p. 76, items 69 en 70. Op te merken is, dat met de genaamde Carpentier ongetwijfeld een timmerman bedoeld werd, wat er op wijst dat de betrokken „vierberghes” houten constructies moeten geweest zijn.

(66) *Ib.*, p. 80-113, nrs 2, 3, 4, 5 en 6.

(67) Uitgave van „14 mars 41 d. sterl. pro vierberghes facienda, que valent 25 lb. 23 d. ob. par.” aan „magistrum Simonem” en nog drie andere met hun naam vernoemde personen. - „Item, 12 d. ad colligendum lignum de veteri vierberghes”. *Ib.*, 116 en 121, rek. 7, items 816 en 940.

(68) Uitgave: „18 mars 2 s. esterl., valentibus 31 lb. 17 s., solutis... propter vierberghes super thorele” aan drie met hun naam vernoemde personen. *Ib.*, p. 124, rek. 8, item 998. - De ommuring van de stad dagtekende van 1229. *Ib.*, p. 10.

geworden. Volgens de stadsrekening van 1295-1296 werd inderdaad toen, in het kader van of na bepaalde herstellingen aan het baken, het hout- en ijzerwerk van de „lanterna de vierberghe supra murum” afgebroken of vervangen en het oud ijzer aan de man gebracht⁶⁹. Of dit op de verwijdering van de lantaarn, na tijdelijk gebruik tijdens de reparaties aan het baken of diens vuurhaard, neerkwam, is niet duidelijk. In de laatste van de bewaard gebleven Kalesiaanse rekeningen, namelijk die over het boekjaar 1300-1301, komen inderdaad geen uitgaven in verband met het onderhoud van de „vierbergh” of diens lantaarn meer voor, wat niet wil zeggen dat dit vuur- of lichtbaken toen niet meer bestond of niet meer in gebruik zou geweest zijn⁷⁰. Te Kales onder het Engels bewind, van 1347 tot 1558, vinden we overigens een stadspoort, die op de haven uitgaf en naar de lantaarn of het lichtbaken die ze droeg, „Lanthorn Gate” of „Porte de la Lanterne” genoemd werd. Later zou men ze evenwel „Porte du Havre” heten⁷¹.

We mogen veronderstellen dat de oudste vuurbaken aan de Vlaamse kust, namelijk die te Duinkerke, Nieuwpoort, Oostende en Blankenberge, op het einde van de 13de of in het begin van de 14de eeuw opgericht werden. De keten van deze „vierboetes” wordt overigens in een grafelijke oorkonde van 1367 als toen al lang bestaand aangeduid⁷². Verder is het mogelijk dat Duinkerke reeds in 1254 over een vuurbaken, zoniet over twee zulke tekens beschikte. In een Duinkerke stadsordonnantie van dat jaar wordt inderdaad melding gemaakt van een heffing op de vaartuigen met roeibanken, zowel op de vissersboten, die op haringvangst gingen, als op de andere schepen, die de haven aandeden. Dit havengeld vertoonde grote gelijkenis met het latere plaatselijke „vierboetegeld” en kan er dus identiek mee geweest zijn⁷³. Daar de middeleeuwse stadsrekeningen van

(69) Uitgave: „3 lb. 8 s. 8 d. solutis” voor verschillende onkosten, waaronder „pro vierberghe, pro glint et pro nagle”. - „Item, 21 s. 8 d. pro vierberghe emendendo et pro lache et pro salario filii Simonis de Bononia”. - „Item, 8 s. ad colligendum et ad portandum lignum de lanterne in glind Johannis Houtkoech”. Ib., p. 144, rek. 9, items 1399, 1412 en 1414. De term „glint” of „glind” is Middelnederlands voor omheining. „Lache” betekende waarschijnlijk drinkgelag. „Lignum” is Latijn voor hout of brandhout. - Onder de ontvangsten vinden we: „Item, 19 s. de Boid del Bate pro fero lanterne de vierberghe supra murum”. Ib. p. 140, item 1314.

(70) Ib., p. 150-157, rek. 10.

(71) In die tijd bestond er te Kales ook een „Lanthorn Gate street” of „rue de la Lanterne”, die nadien „rue du Havre” genoemd werd. Mededeling van de heer municipale bibliothecaris van de stad Kales. - F. Lennel, *Calais sous la domination anglaise. Les faits*. Calais 1911, p. 152, 232 en 272.

(72) Zie n. 10.

(73) „Universis presentes litteras visuris et auditoris, scabini de Duncarka. Novirit universitas vestra quod usus et consuetudo de Duncarka, videlicet de navibus alecium et de omnibus navibus, ab his que vocantur virbanket usque ad illas que participant en decem et dimidium, solvunt quinquaginta denarios et que participant in decem et dimidium et ultra solvunt centum denarios, nec etiam de navibus prenotatis ultra summam et numerum quam habent, nihil solvunt”. Stuk van februari 1253, oude stijl. *Bull. Comm. roy. d'Hist. de Belgique*, 4me série, t. 2, p. 198. - Parijs, Bibl. nat., ms n° 9124. Kopie uit: Archives de Flandres, 1159-1594, stuk nr 252. - Voor de vergelijking met het latere vuurboetrecht, zie n. 79. - „Virbanket”: boot met vier roeibanken.

Duinkerke verdwenen zijn, is het eerst in 1406 dat in een baljuwsrekening van de „vierboete” en niet van de „vierboeten” van die gemeente gewag wordt gemaakt ⁷⁴. Voor het overige duurt het daarna tot 1519 voordat we uit de eerste van de bewaard gebleven Duinkerke stadsrekeningen wat meer vernemen over de stedelijke vuurboeten, die toen twee in aantal waren, namelijk de „noort-” en de „zuudtvierboete” of, in het Frans, „noordfouier” en „zuudfouier” ⁷⁵. In beide torens, die in vierkant gebouwd waren en zich binnen de stadsmuur bevonden, werd ’s nachts bij hoge tijt behoefte van de zeevarenden een vuur ontstoken ⁷⁶. De brandstof, die daarvoor diende, was, althans nog in de 16de eeuw, riet ⁷⁷. De

(74) Dat jaar werden door de Duinkerke schepenbank, voorgezeten door de plaatselijke baljuw, 26 met hun naam vernoemde personen veroordeeld „checun en 1 amende de 10 s., por ce qu il ont porte leur fiens deriere le vierboete delle ville de Dunkerke contre le kure, mont le part de monseigneur 6 lb. 10 s. ”, Rijsel, Archives départementales du Nord, B 5989, rekening van Jehan de la Hoye, baljuw van Duinkerke, over de ambtsperiode 21 maart-13 sept. 1406, rubriek „le 18e jour de decembre 1 an mil 400 et chincq fu plaïdies et tenus les communes keures en le darain compte passe en le ville de Dunkerke”.

(75) „Item, paye au garde du noordfouier de sur icellui avoir fait du feu, quant il a este besoing, devers la mer, pour ses gaiges et pension 12 lb. Paye a la garde du zuudfouier de aussy par nuyt avoir fait du feu, quant il a este besoing, pour ses gaiges et pensoin 12 lb.” Duinkerke, Arch. mun., fonds 310, stadsrekening over het jaar 1519-1520, uitgaven, rubriek „gaiges et pensions”. Hier gaat het om de jaarwedden van de beide vuurboetwachters, die niet met hun naam vernoemd worden. - „Den wachters van den Noort ende Zuutvierboete van te doen bernen ende onderhouden by nachte ende ontyde, ten secourse van den visschers, de vieren up dezelve vierboeten, naer costume, elc van hem beeden 12 lb. Comt hier 24 lb.” Ib., stadsrekening 1536-1537, tweede oudste in de reeks van de bewaarde rekeningen. Zelfde rubriek en opmerking als boven. - Deze en andere „items” betreffende de beide vuurboeten, voorkomende in de Duinkerke stadsrekeningen, werden ons medegedeeld door mejuffer Annie Varet, municipaal archivaris, die voor ons in genoemd fonds welwillend daarvoor de opzoekingen deed en ons bovendien nog andere gegevens en inlichtingen verstrekke, waarvoor we haar hier oprecht danken. - De Duinkerke stadsrekeningen, die afgezien van de twee over de boekjaren 1519-1520 en 1536-1537, tot 1549 opklimmen, zijn meestal in het Frans gesteld. Hun boekjaar liep over het algemeen van 1 juli van het ene jaar tot 30 juni van het daaropvolgende. De aangerekende munt is in paris.

(76) „Aux gardes des deux vierboults pour leurs gaiges et pensions de faire et entretenir les feux de nuyt et hors heure sur le tours appelez les vierboults, au secours et sollagement des pescheurs et aultres hantans et passans les costes de la mer de Flandres, a chacune garde 30 lb. par an, vient icy pour les deux 60 lb.” Ib., stadsrek. 1543-1549, genoemde rubriek. - „Betaelt den twee vierboulters van huerlied gaigen ende sallairis van by nachte ende ontyde de vieren up de vierboulten ghemaect ende onderhouden t hebbene altyts metten hooghen watere, ten secourse van den visschers ende coopvaerdersscepem, varende ende passerende voorby de coste, elcken 30 lb. tsiaers, dus hier 60 lb.” Ib., stadsrek. 1557-1558, zelfde rubriek. - „Aux gardes des vierboults, ayans la charge de faire et entretenir les feux par nuyt a la haulte maree, au secours des pescheurs et aultres navires, passans au long de la coste, 36 lb.” Ib., stadsrek. 1559-1560, genoemde rubriek. Het gaat hier nogmaals telkens om de uitkering van de gezamenlijke wedde van de beide „vierboeters”, in de twee eerste gevallen berekend over een gans jaar, en in het derde geval slechts over zes maanden.

(77) In de stadsrek. 1519-1520, rubriek „mises de ardoir”, lezen we: „Paye le 24e dudit mois (d octobre 1519) a Walrave Knibbe pour son salaire de, a la requeste de ceulx de la loy, avoir mis en tasse 25 m(ille) et demy de royseaux a luy, coste de moergracht, pour ardre aux foiers 1 an passe et auquel an ce fut

stad Duinkerke hief dan ook, zoals gezegd, op de schepen in haar haven een vuurbakengeld, dat tevens een ballast- en havengeld was⁷⁸. De verpachting van deze heffing aan de meestbiedende bracht in normale omstandigheden jaarlijks meestal meer dan 250 pond parisis op⁷⁹. Tegenover deze bron van inkomsten stond echter de bekostiging van alle uitgaven voor het onderhoud van beide torens, de aankoop van het benodigde riet en de wedde van de beide „vierboeters“⁸⁰. Deze laatsten waren inderdaad

oblye a compteur, a 8 s.p. le millier, monte 10 lb. 12 s.". Het gaat hier dus om een hoeveelheid van 25 duizendtallen en een half riets, die tijdens het voorgaande boekjaar aangekocht en opgeslagen geworden waren, maar waarvan de onkosten van bewaring toen niet werden vereffend. - „Paye a Jehan Michiel d ung millier de roseaux, ars aux foyers, 20 lb. Paye a Jehan de Caester de deux mille d estrain... ars aux foyers, a 50 s.p. le cent, monte 50 lb.". Ib., rek. 1519-1520. - „Strain": stro. In de vanaf het boekjaar 1548-1549 nog bewaard gebleven rekeningen komt onder de afdeling uitgaven steeds een rubriek „ardoir" voor, waarin ook de onkosten voor de aankoop van riet opgesomd worden, meestal evenwel zonder de specificatie, dat die brandstof voor de vuurbakens bestemd was. In de rekening over het boekjaar 1564-1565 verschijnt dan voor het eerst een afzonderlijke rubriek betreffende de uitgaven voor de aankoop van „rozeaux pour les fousieres du havre". De hoeveelheden riet, die jaarlijks aldus aangekocht geworden waren, laten we hier buiten beschouwing. Deze varieerden overigens van jaar tot jaar, naar gelang de omstandigheden. Op te merken ook is dat de beide „vierboeters" voor de aankoop van hout, bestemd voor hun eigen verwarming 's nachts, gezamenlijk een jaarlijkse toelage van 12 pond opstrekten, dit althans tot 1576.

(78) „Nous avons toujours eu, comme aussij nos predecesseurs en office, la direction et conduite du droit du fanal, qui se leve sur les vaisseaux entrans et sortans le port de cette ville, pour avecq icelluij entretenir les deux tours construits par le magistrat d'un temps immemorial, sur lesquels l on est accoustumé d'allumer chaque nuit le feu pour faciliter l entrée et sortie des vaisseaux et la livraison des charbons a ce necessaire...". Duinkerke, Arch. mun., fonds 342, nr. 1, f° 227 v° - 228 v°, brief van de magistraat aan Louvois, gedateerd 18 juni 1676, met het verzoek de stad opnieuw in het genot van de heffing van genoemd haven- en vuurbakengeld te stellen en de overdracht ervan aan de Franse admiraliteit ongedaan te maken (Document medegedeeld door mej. A. Varet).

(79) „De Luuck Dhane, lequel a en enferme le droit, que la ville a et fait exhiger a cause des foyers ung an durant, commenchant le premier jour de janvier 1519 incluz et finissant le derenier jour de decembre exclus, pour la somme de deux cens soixante quinze livres parisis monnoie de Flandres, de ce dedhuy seize livres parisis monnoie dicte sur ce gaingnie a offrir, monte net 259 lb.". Ib., stadsrekening 1519-1520, rubriek inkomsten. - „Van Hendric Baldekin, als pachter van den rechte van de vierboets toebehoorende ter stede... 271 lb. 6 s.". Ib. rekening 1536-1537. - „De Oudaert Claisone, fermier du droit fousier, dict ballast et vierboetes comme dernier encherisseur, pour ung an, escheu le dernier jour du mois de decembre, 161 lb. par.". Ib. rek. 1581-1582. Dit is de enige maal, dat in de zestiende eeuwse Duinkerke stadsrekeningen van het ballastgeld, als deel uitmakend van het vuurbakenrecht, gewag gemaakt wordt. - Op het einde van de eeuw, onder invloed van de politieke gebeurtenissen, bracht de verpachting van deze heffing minder en minder op, zodat de jaarlijkse opbrengst ervan ten slotte tot minder dan 30 lb. par. slonk. Tijdens het boekjaar 1596-1597 bedroeg de opbrengst van de directe inning van het „vierboetgeld", dat men niet had kunnen verpachten, slechts 13 lb. 17 s. Ib., rek. over vernoemd jaar. - Op te merken is dat de verpachting steeds liep over een vol jaar, dat niet met het boekjaar van de rekening samenviel, maar met het kalenderjaar.

(80) Voorbeeld van een uitgave voor herstellingen: „Le 17e du mesme mois (de decembre 1580 et huit) paie a Marc Walrave et Jacques Rycwaert, machons, pour avoir fait la vasure de la vierboete avecq aultres reparations tant en l escolle... que ailleurs, la somme de 246 lb. par.". Duinkerke, Arch. mun., fonds 310, stadsrek.

over het algemeen twee in aantal, althans tot 1584, met het genot van een wedde, die in de loop van de eeuw van 1 pond per maand en per man tot 36 pond per jaar en per man steeg. Op het einde van de 16de eeuw, toen slechts nog een wachter voor de nachtelijke vuren in de twee „vierboetes” instond, werd als gevolg van de toenmalige inflatie diens jaarwedde eerst tot 72 pond verhoogd en daarna zelfs tot 144 pond⁸¹. In 1645 werd in elke toren tijdelijk het rietvuur door het licht van een lantaarn, waarin een grote kaars brandde, vervangen, wat ook in 1651 gebeurde⁸². In de 17de eeuw brandde men er overigens steenkool⁸³. Nadat Duinkerke in 1662 Frans gebied geworden was, bleef er weldra maar één van de twee vuurbakens overeind, daar de andere als gevolg van de verwaarlozing instortte⁸⁴. Ten slotte werd ook de overblijvende „vierboete” buiten

1588-1589. - Om welke van de beide vuurbakens het hier gaat is niet duidelijk. - Voor de aankoop van riet, zie n. 77.

(81) „A Jehan Blocq, garde des deux vierbouts, charge de faire entretenir le feu par nuict a la plaine maree pour enseignes et marques aux pescheurs et navires marchandes, hantans le hable de ceste ville et la coste de Flandre, la somme de 72 lb. par.”. Ib., rek. 1587-1588. - Genoemde wachter trad tijdens het boekjaar 1583-1584 in dienst en trok toen als wedde over een half jaar 18 lb. Ib., rek. over dat jaar. - „A Jehan Diers, garde des vierboetes et ayant la charge de faire et entretenir le feu de nuict a la plaine maree... pour le temps de douze mois, expirent le dernier de febvrier 1596, a l advenant de 12 lb. par. par mois, la somme 144 lb. par.”. Ib., rek. 1594-1595. Jehan Diers was ook de twee volgende boekjaren nog in dienst. In de desbetreffende rekeningen vinden we telkens de uitdrukking „ayant la charge de faire entretenir le feu”, wat er zou kunnen op wijzen, dat de vierboeter zich door helpers liet bijstaan. - De beide „vierboetes” staan gelokaliseerd op het plan van Duinkerke, getekend door J. Van Deventer tussen 1550 en 1565, opgenomen in *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle*, uitgave Ch. Ruelens, J. Van den Gheyn e.a., fasc. Dunkerque, met commentaar door E. Bouchet en H. Durin. - Ze zijn te zien op een vergezicht vanuit de zee op Duinkerke met diens haveninkom van 1590 of daaromtrent, voorkomend in het werk van L. Guicciardini, Nederlandse vertaling van de 2de uitgave, door C. Kiliaen, Amsterdam 1612, kap. „Duijkerken”. Reproductie ervan in J. Tillie, *Dunkerque en Flandre*, dl I, Duinkerke 1979, p. 55. Op de afbeelding ziet men onder het woord „Vierboede”, twee vierkante torengebouwen, elk zonder kap, maar met een bovenplatform, voorzien van kantelen. Op deze open daken werden waarschijnlijk de nachtelijke vuren aangelegd.

(82) V. Derode, Notice sur la topographie de Dunkerque, in *Mémoires de la Société dunkerquoise*, dl III, Duinkerke 1885, p. 137. - L. Lemaire, *Histoire de Dunkerque des origines à 1900*. Duinkerke 1927, p. 48, n. 2. - H. Malo, *Les corsaires dunkerquois et Jean Bart*, dl 1, Paris 1912, p. 128, n. 5.

(83) Voor kolen als brandstof, zie n. 78.

(84) „Les officiers de ladite admirauté n a fait aulcun devoir pour faire faire les reparations necessaires, mesmes sy fort negligez, que non abstans les advertences a eulx faite de tems en tems... ils n'ont apportéz aulcun le moindre devoir pour faire reparer un desdits tours, le quel menassoit ruine de jour a autre, i estant arrivez que le jour de hier de nuit icelluy tour a tombé em partije avecq la ruine entiere de deux maisons circumvoisines, outre le degast de la place, employéz de tous tems, a la vente de poisson, hareng frais et tous autres...”. Brief van de Duinkerke magistraat van 18 juni 1676. Zie n. 78. - „Ce fut proche de ce chateau (de Charles Quint) que l'on fit bâtir peu de tems après (1538) une tour pour servir de fanal ou de signal aux vaisseaux et qui subsiste (en 1730) encore : mais on ne voit plus une autre tour, que l'on fit aussi construire dans ce même tems sur la place où l'on vend le poisson : elle tomba d'elle-même, environ cent quarante ans après sa fondation...”. P. Faulconnier, *Description historique de*

Zegel van de stad Nieuwpoort, bevestigd aan verschillende akten van 1472. Afbeelding van een bewapend schip, omlijst door twee hoge torens, elk met bovenop een wachter, wat doet denken aan de twee „vierboetes”, elk met hun „vierboeter”. Brussel, Algemeen Rijksarchief, zegelverzameling, nr. 19649.

Schilderij uit twee delen, zijnde de achterzijden van de twee zijpanelen van een drieluik, toegeschreven aan Lanceloot Blondeel (1496 ? - 1561). Zicht op de haven van Nieuwpoort met de kaai, de kraan, de stadsmuur en de rede met haar vaartuigen. Hier, op deel II, uiterst rechts, de grote en de kleine „vierboete" met de er naartoe leidende wegen. Nieuwpoort. Stadhuis. Eigendom van de stad.

werking gesteld en vervangen door een toren, die van de stadsmuur deel uitmaakte, namelijk de bekende „Leugenaer”, maar deze droeg slechts een grote havenlantaarn⁸⁵. In de eerste helft van de 16de eeuw is er ook nog sprake van de „vierboete” van Grevelinge ten westen van Duinkerke⁸⁶. Het is niet onmogelijk, dat aldaar reeds in de 13de eeuw zulk een vuurbaken bestond, vermits Grevelinge als haven toen een zekere bloei kende, maar daarover vernemen we niets.

Twee stedelijke vuurboeten, zoals te Duinkerke, treffen we ook te Nieuwpoort aan en dit sinds het begin van de 14de eeuw, alhoewel ze er ongetwijfeld reeds vroeger stonden. Volgens een Nieuwpoortse kroniek, voltooid in 1680, werden de beide „vierboetes” aan de westelijke oever van de IJzermonding, waaraan genoemde stad gelegen was, op bevel van graaf Gwijde van Dampierre opgericht en wel in 1284. Een oorkonde in verband met deze oprichting bleef evenwel niet bewaard, alhoewel zulk een geschreven stuk in de 17de eeuw in de Nieuwpoortse stadsarchieven nog voorhanden kan geweest zijn⁸⁷. Zeker is dat Gwijde van Dampierre, die in 1270 aan de kruistocht van Lodewijk IX, koning van Frankrijk, tegen Tunis deelgenomen had, met diens vloot vanuit Aigues-Mortes aan de westelijke monding van de Rhône vertrokken was en er de vuurtoren, gebouwd op bevel van de Franse vorst, moet gezien hebben. Aigues-Mortes was immers een koninklijke stichting en de oprichting van het vuurbaken dagtekende pas van 1246. Graaf Gwijde moet blijkbaar tijdens zijn tocht nog andere vuurtorens hebben leren kennen, waaronder meet bepaald die te Messina op de noordoostelijke hoek van Sicilië, aan de zeestraat van die naam. Het was inderdaad doorheen Sicilië en Italië dat

Dunkerke. Brugge 1730, p. 50. - H. Malo, dl. II, Paris 1913, p. 16-17. - De beide „vierboetes” stonden dus oorspronkelijk nabij het kasteel van Duinkerke. De op 17 juni 1676 ingestorte vuurtoren bevond zich meer bepaald op de vismarkt, d.i. nabij de Noordpoort, en is dus blijkbaar met de „Noortvierboete” te vereenzelvigen. De verwaarlozing van deze „vierboete” doet veronderstellen, dat het gebouw toen als dusdanig al een zekere tijd niet meer in gebruik moet geweest zijn. Wat er ook van zij, na 1676 is er te Duinkerke slechts nog van één „vierboete” sprake. De bewering van Faulconnier als zouden de twee Duinkerkse vuurbakens van 1538 dagtekenen, is stellig ongegrond, vermits ze reeds vroeger vernoemd worden.

(85) Oude afbeelding van de „Leughenaer” in L. Moreel en E. Le Caër, *Le pilotage de Dunkerque*. Malo-léz-Dunkerque, z.d., p. 30. - De oprichting van deze toren, waar zich de zetel van de Duinkerkse pilotage bevond, dagtekende van omstreeks 1758.

(86) In een brief, gedateerd 9 oktober 1501 en gericht aan de magistraat van Sint-Omaars in verband met de bebakening van de Aamonding hadden de burgemeester en schepenen van Grevelinge het ook over het onderhoud van het vuur in de „vierboete” van hun gemeente aldaar. Dit baken wordt ook nog vermeld in 1529 in het kader van een projekt tot aanleg van een nieuwe haven in laatstgenoemde stad. J. de Pas, *La Ville de Saint-Omer et le port de Gravelines*, in *Mémoires de la Société des Antiquaires de la Morinie*, dl. XXXV, Saint-Omer 1931, p. 233 en vlg. - J. Verleyen, Gravelines ou Grevelinge, in *Neptunus, Info Marine*, 26e jg., 1978-1979, nr. 177, p. 22-30, vervolg VI. Zie p. 28-29. - Ook te Mardijk (Mardick) moet er vóór 1600 een „vierboete” gestaan hebben.

(87) „Anno 1284 heeft den voorseyden grave Guido doen maecten de twee vierboete langhs d'havene van Nieuport om de schepen, by nachte, uyt ende in varende, te lichten”. M. Reynoudt, *Chronycke ende oprecht verbael van den oorsprongh ende notabel geschiedenissen van de stadt van Nieuport... tot den jaere 1680*. Brugge, z.d., p. A 5 v°.

hij huiswaarts keerde⁸⁸. De ervaring tijdens deze expeditie opgedaan zou voor de graaf vier jaar na zijn troonsbestijging in Vlaanderen de aanleiding kunnen zijn voor de oprichting te Nieuwpoort, een grafelijke domaniale stad, van de twee vuurbakens of toch van minstens een ervan, de „grootte vierboete”. Wat er ook van zij, van de Nieuwpoortse „vierboetes”, zonder aanduiding van hun aantal, wordt voor het eerst in 1307, ongeveer twee jaar na het overlijden van Gwijde van Dampierre, uitdrukkelijk gewag gemaakt. Ze stonden aan het uiteinde van de dijk aan de linkeroever van de IJzermonding⁸⁹. Daar de inpolderingen aldaar van tamelijke recente datum waren, mag men aannemen dat de oprichting van deze eerste Nieuwpoortse vuurbakens van omstreeks 1284 kan dagtekenen. Van een Jan de Vierboetere, de vuurtorenwachter of stoker van een van de twee of van de beide „vierboetes”, vinden we de vermelding in 1302 en 1314⁹⁰. Verder is er dan nog in 1367, zoals reeds gezegd, in een grafelijke oorkonde sprake van de keten van „vierboetes” langs de Vlaamse kust, waarbij ook Nieuwpoort vernoemd wordt. Voortgaande op hetgeen daarover uit de oudste Nieuwpoortse stadsrekeningen af te leiden is, mogen we aanvaarden dat aanvankelijk minstens een van de twee Nieuwpoortse vuurbakens, namelijk de „kleine vierboete”, uit houten balken opgetrok-

(88) Zie n. 240. - In de bouwvallen van de voormalige Sint-Laurentiuskerk te Nieuwpoort, opgericht omstreeks 1290, werden in 1819, bij afbraakwerken van de muren buiten de toren, nabij een trap, muurschilderijen ontdekt, waarop enkele voorstellingen van gebeurtenissen uit het leven van Lodewijk IX, koning van Frankrijk, beter gekend als de Heilige Lodewijk, voorkomen. Deze vorst werd inderdaad in 1297 door de katholieke kerk gecanoniseerd. J.L. Kesteloot, Notice sur une peinture ancienne découverte à Nieuport, in *Mémoires de l'Académie royale de Belgique*, Brussel 1843. - Deze heiligenverering zou er misschien kunnen op wijzen, dat ook sommige Nieuwpoortenaars, naast andere Vlamingen, aan de kruistocht van Lodewijk IX en Gwijde van Dampierre naar Tunis deelgenomen hadden.

(89) „C est a scavoir de l escluse mouvante, qui est entre le havene et ledit polre (gisant entre la havene de ladite ville de Neufpoort devers le west et le poulre mon seigneur Jehan de Baillioel), ainssy comme le koxstrate s estent vers le havene... durant si avant comme le dyc dudit poulre s estens vers la mer, jusques au dyc mon seigneur Jehan de Baillieul, et d audebout du dyc vers les vierboetes durant vers le zuudt...”. Gilliodts, Coutumes de Nieuport, p. 177-179. nr XXVII, akte van aankoop door de stad Nieuwpoort van de polder van Jan van Namen, groot 38 ½ gemet 59 roeden, tegen een globale som en een jaarlijkse rente. Gedateerd: 28 jan. 1307 (en niet 1311). - Men mag dus aannemen, dat van meet af aan de beide „vierboetes” aan de grens van de agglomeratie, de haven en de polder van Jan van Namen op de aldaar gelegen zeedijk stonden. R. Degryse, 's Graven Domein te Nieuwpoort (in de middeleeuwen), in *Hand. v.b. Genootschap „Société d'Emulation” te Brugge*, dl XXXV. Brugge 1948, p. 70-111. Zie p. 85.

(90) Op 2 juni 1302 ontving Jan de Vierboetere te Nieuwpoort van Willem van Gulik, bevelhebber van het Vlaams leger, dat toen aldaar op doortocht was, trekkend in de richting van Hondschote, de som van 2 ½ s., blijkbaar als loon voor een bewezen dienst of voor levering van voedsel of materiaal. Gilliodts, Inventaire des Archives de la ville de Bruges, dl. I, p. 112, nr. 171, rekening van de keukenuitgaven van Willem van Gulik, van 23 mei tot 6 aug. 1302. - Hannin de Vierboetere betaalde in 1314 aan de grafelijke tollenaar te Nieuwpoort 5 ½ d. als 's gravenlandschuld op zijn grondbezit met „hofstede” of huis aldaar. Deze grondcijns bedroeg 1 penning de roede. Brussel, Alg. Rijksarch., fonds Charters van Vlaanderen, nr 855, Boec van den hofstedenlande van der Nieuwerpoort, opgesteld in 1314. R. de Beaucourt, p. 130, onder park nr 24.

ken was. Waarschijnlijk was het andere baken, de „grootte vierboete”, die het dichtst bij de stad stond, van meet af aan een constructie in steen. Als dusdanig staat het in de oudste stadsrekeningen vermeld. De beide „vierboetes” waren inderdaad van een bepaald ogenblik af of zelfs van in het begin stedelijk bezit.

We moeten wachten tot 1389 om uit de Nieuwpoortse stadsrekeningen, die tot dat jaar opklimmen, meer over de twee plaatselijke „vierboetes” te vernemen. In 1383 werd Nieuwpoort, dat toen nog niet ommuurd was, door de Engelsen, die de streek binnengevallen waren, onder de voet gelopen en verwoest, waarbij blijkbaar ook de twee vuurbakens het moesten ontgelden. Indien de stenen „vierboete” overeind bleef, dan moet dat niet zo geweest zijn voor het houten baken, dat diende afgebroken en vervangen te worden, wat in 1389 gebeurde. De wederopbouw ervan begon nadat haar houten balken — wellicht voor recuperatie — verzameld en weggevoerd waren. Inderdaad op 27 september van genoemd jaar werd het geraamte van de nieuwe houten vierboete, dat vooraf ineen gestoken geworden was, op zijn plaats gebracht en rechtgezet⁹¹. Of dit gebeurde op de plek waar het vroegere baken stond is niet na te gaan, maar het was in ieder geval zeewaarts van de „grootte vierboete” en nabij de kreek „de IJde”. Op te merken is dat de gemeente Nieuwpoort in 1387 met de ommuring van haar agglomeratie een aanvang gemaakt had, wat haar jaarlijks voor grote uitgaven stelde. We mogen dan ook aanvaarden dat na de ramp van 1383 de stenen „vierboete” gedurende verschillende jaren niet doorlopend, maar alleen in de herfst tijdens het haringseizoen in bedrijf gesteld werd. Zo functioneerde dit baken in 1389 slechts gedurende een periode van negen weken en vier dagen, namelijk van 16 september af tot 21 november of daaromtrent. Ook werd nog één nacht het lichtende vuur ontstoken, toen de schepen, komende van La Rochelle en geladen met wijn, de haven aandeden⁹². Of dat jaar nog de houten „vier-

(91) Volgende items vinden we daarover: „Lem den Corencoper, Jacob de Doeyer, van den houte van der vierboete te gaderne, 20 s.” (21 r°, einde juli 1389). - Een groep van zowat elf man „ontloedent t hout van der vierboete” (28 v°). - „Item Ollivier Snelle van den houte van der houder vierboete an de banc te briinghen, 25 s.”. - Op 27 sept. 1389 maakte men zich klaar „omme de vierboete t effene”. Niet minder dan 13 man „holpen de vierboete heffe”, wat, met ander werk aan de haven een uitgave ten belope van 19 lb. 10 s. vereiste (53 v°). Dat het allemaal om de nieuwe houten „vierboete” ging, blijkt uit de uitgaven bekostigd om dit baken voorafgaand in elkaar te steken en uit de aankoop van het daartoe benodigde hout en ijzer (59 r° - 60 v°). Het totaal van al de uitgaven voor de oprichting van de nieuwe houten „vierboete” liep op tot meer dan 200 pond par. (60 v°). Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3485, stadsrekening over het boekjaar 1 maart 1389 (n.s.) - 2 februari 1390 (n.s.). - De nagenoeg volledige reeks van de Nieuwpoortse stadsrekeningen bleef vanaf dat boekjaar in twee reeksen bewaard. De ene reeks berust in het rijksarchief te Brugge en de andere in het algemeen rijksarchief te Brussel. Beide reeksen vullen elkaar inzake lacunes meestal aan. De aangerekende munt is steeds in parisis.

(92) „Item, Lem den Corencoper ende sinen gheselle (vierboeters), beede 9 ghehele weken ende begonste den 20sten dach van september (1389), 3 lb. beede de weke, gheloopt 27 lb. Item, den vorseide Lem ende sinen gheselle van vier nachten te boetene voor den vorseide dach, 40 s. Item, den vorseiden, ene nacht te boetene als de Vransche wine in camen, 12 s.”. Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3485, rek. 1389-1390, f° 60 v°. - De uitdrukking „ter stenen vierboete” staat op f° 60 r°.

boete" in werking gesteld kon worden, is eerder onwaarschijnlijk, vermits tot in oktober aan dit gebouw getimmerd diende te worden⁹³. Al deze bijzonderheden vernemen we uit de stadsrekening lopende over het boekjaar 1389-1390⁹⁴. De rekening over het volgende dienstjaar ontbreekt, zodat we niet weten wanneer de nieuwe houten vuurboet, na haar voltooiing, in gebruik genomen werd. Zeker is dat in 1391 beide Nieuwpoortse vuurbakens eerst vanaf 14 augustus in werking waren, maar dan doorlopend tot het einde van het jaar. Op 1 januari 1392 vinden we twee vrouwen, namelijk Griele Eggaerds en haar „gheselneide" als „vierboetichen" voor een jaar in dienst. Voortaan functioneerden de twee bakens gans het jaar door. De uitbetaling van de wedde aan de twee vrouwelijke stokers gebeurde evenwel op basis van het boekjaar van de Nieuwpoortse stadsrekening. Deze liep over het algemeen van 2 februari van het ene jaar tot 1 februari van het volgende⁹⁵. Daar de stad Nieuwpoort zelf volledig voor het onderhoud en de werking van haar beide „vierboetes" instond, treffen we dan telkens in haar jaarlijkse rekeningen de aantekening van de uitgaven dienaangaande aan, zonder dat daar tegenover — tenzij uitzonderlijk — enige inkomst door de bakens opgeleverd staat geboekt. Toch werd vuurboetgeld geïnd en opgestreken, maar dit dan klaarblijkelijk door en voor de „vierboeters" zelf. Alleen in 1392, toen, zoals gezegd, twee vrouwen voor het onderhoud van het nachtelijk vuur zorgden en daarvoor goed betaald werden, zien we dat de Nieuwpoortse schepenen „prouffyt van den vierboeten", waarmede de opbrengst van het vuurboetgeld bedoeld werd, aan de meestbiedende in pacht geven en wel tegen de som van 41 pond 4 schellingen parisis⁹⁶. De twee genoemde vrouwen mochten dat jaar dus geen vuurboetgeld innen.

Nadat de twee „vierboetes" permanent in bedrijf genomen waren en dus gans het jaar door functioneerden, ging de stad Nieuwpoort over tot een nieuwe wijze van de vereffening van de uitgaven dienaangaande. In 1393 liet ze de zorg voor de aankoop van de „bormiinghe" of brandstof en het onderhoud van de nachtelijke vuren aan een aannemer over. Daarvoor betaalde ze hem een prijs, waarvan het bedrag door aanbesteding

(93) De timmerlui werkten aan de nieuwe houten vuurboet van 9 augustus tot 18 oktober. Ze waren drie in aantal, bijgestaan door een of meerdere helpers. Ibidem, f° 59 r° - 60 r°. - Voor het schragen van de „houtine vierboete" in 1403 waren vier masten nodig. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36708, f° 12 r°.

(94) Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3485.

(95) Betaald „den vierboeters, van te boetene in beeden vierboeten, van de 14e daghe van den ougste tot den eersten daghe van laumaend ende 20 weken, van beeden, 44 s. de weke, gheloopt 44 lb... Item, Griele Eggaerds ende harer gheselneide, van den eersten daghe van loumaend (1392) tot den andren daghe van sporkle. Beede 38 s. de weke, gheloopt 7 lb. 12 s.". Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36701, rubriek „diverse costen" f° 55 r°. - Betaald „Griele Eggaerds ende hare gheselneide, van den andren daghe in sporkle in t jaer (13)91 toten andren daghe van sporkle in t jaer 92, beede 38 s. de weike, van boetene up de twee vierboete, yloopt 98 lb. 16 s.". Ib., nr 36702, rek. 1392-1393 (n.s.), genoemde rubriek, f° 63 v°. - Voor de term „vierboetichen", zie zelfde folio.

(96) „t Prouffyt van den vierboeten cochte Jhan de Coopman, de backer, 40 lb., 6 waerf verhoghet, gheloopt 41 lb. 4 s.". Ib., rubr. verpactingen, f° 7 v°.

vastgelegd geworden was⁹⁷. Dit stelsel van bekostiging hield ze evenwel maar zes jaar vol, vermits ze in 1399 het direct beheer van de beide „vierboetes” terug in handen nam. Van dat jaar af vinden we dan ook voorgoed in de Nieuwpoortse stadsrekeningen, maar onder verschillende rubrieken, alle uitgaven in verband met de werking en het onderhoud van de twee vuurbakens, waaronder ook de jaarwedden van de twee „vierboeters”, in detail opgetekend⁹⁸. Zo komen we ieder jaar te weten welke herstellingen of verbeteringen aan elk van de beide „vierboetes” of aan de twee samen uitgevoerd werden en hoeveel brandstof voor de vuurhaarden aangekocht en opgestapeld werd. Aldaar werd blijkbaar lange tijd alleen glui gestookt en daarnaast, vanaf 1400, meer en meer het goedkopere riet, waarvan men er, vergeleken met de hoeveelheden glui, die men tot dan toe jaarlijks verbrand had, ook meer nodig had⁹⁹. Inzake de reparaties aan de twee bakens ging het vooral om karweien uitgevoerd door metselaars en timmerlui¹⁰⁰. Wat het salaris van de twee „vierboeters” als stokers betrof, zien we dat van 1399 af elk van hen jaarlijks 18 pond parisis ontving¹⁰¹. Weliswaar eisten de twee toenmalige vuur-

(97) Betaald „Lem den Corencoper ende Heyne Michiele, van beeden vierboeten te houdene ende te boetene up haerlieder cost 1 jaer lanc gheduerende, daer of zy hebben moeten ondert ende 38 pont, hier of betaelt 114 lb.”. Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3487, f° 75 v°. - De achterstallige 24 pond werden het volgend boekjaar aan de twee „vierboeters”, die toen niet meer in dienst waren, uitgekeerd. Buiten dit achterstallig tegoed ontvingen ze toen ook nog 45 s. „van dat sy de twee vierboeten 8 daghen hielden naer Onser Vrouwen daghe lichtmesse” d.i. acht dagen langer dan het boekjaar 1393-1394. In 1394 bedroeg de aanbesteding 117 lb., terwijl de „vernederinghe van den chenze van der vierboete” 24 s. beliep. Ib., nr 3488, stadsrek. 1394-1395, f° 70 v°, 72 r° en 73 r°. De aanbesteding hield de levering door de aannemer in van „bornijnghe” of brandstof als glui en stro. Ze bedroeg zonder genoemde „vernederinghe” in 1395 96 lb., in 1396 118 lb., in 1397 112 lb. en in 1398 142 lb. 8 s. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36703, f° 87 r°; 36704, f° 63 r° en 36705, f° 63 v°. Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3492, f° 54 v°.

(98) Betaald aan „Lem den Corencoper ende zine ghezelle van den vierboeten te houdene 36 lb.”. Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3493, rek. 1399-1400, f° 55 v°.

(99) In 1289: 2300 schoven „gloys” in 9 weken en 5 dagen. Ib., nr 3485, rek. 1389-1390, f° 60 v°. - In 1391: 4500 schoven „gloys” in 20 weken tot 31 dec., daarna nog 300 schoven tot 1 febr. 1392. Brussel, ARA, Rekenkamer, nr 36701, f° 55 r° en v°. - In 1392-1393: 6700 schoven „gloys”. Ib., nr 36702, f° 63 v°. - In 1399-1400: 8750 schoven „gloys”. Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3493, f° 54 v°. - In 1400-1401: 16000 schoven „riets” en 3000 schoven „gloys”. Ib., nr. 3494, f° 52 v° en 64 r°. In de volgende rekeningen gaat het om nog grotere hoeveelheden riet en glui, zodat aangaande de aankoop ervan statistieken opgesteld zouden kunnen worden. - De prijs van de aangekochte brandstof werd berekend op basis van 100 schoven voor de glui en 1000 voor het riet. Dit gold ook voor de onkosten van vervoer en opstapeling. - Op te merken is dat vanaf het boekjaar 1422-1423 in de stadsrekeningen een afzonderlijke rubriek over „ander uitgheven ende dat van cuupwerke, ried, gluey ende stroy” voorkomt. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36725, f° 19 v°.

(100) Zie daarvoor telkens de rubriek „uut ghegheven van werke in dagh hueren”. Daarnaast waren er ook de uitgaven voor de aankoop van het materiaal, bestemd voor de herstellingen aan de twee vuurbakens, meer bepaald stenen, kalk, hout en allerlei zaken in ijzer, waaronder ook sloten en sleutels. Ook deze laatste uitgaven vinden we in de rekeningen telkens onder afzonderlijke rubrieken, aan globale aankopen gewijd, gerangschikt en opgesomd.

(101) Zie n. 95 en 98. - „Item, ghegheven den 2 vierboeters van haerlieder pen-

torenwachters in 1409 een hoger „pencioen” a rato van 24 pond parisis jaarlijks voor elk van hen, maar dat ging niet door¹⁰². De „vierboeters” werden immers ook vergoed voor het opstapelen van de aangekochte brandstof berekend volgens het aantal schoven. Bovendien trokken ze als gratificatie het vuurboetgeld hen door de stuurlui van de vissersboten en andere schippers uitgekeerd. Dank zij stadsrekeningen kennen we meestal ook de namen van de „vierboeters”, die soms samen vele jaren in dienst bleven. Naast het beheer over de vuurbakens hadden de Nieuwpoortse schepepenen ook de zorg over het „riethuus”, het huisje of bergplaatsje waarin, zoals de term het zegt, de brandstof voor de bakens tijdelijk opgestapeld en bewaard werd. Ook het onderhoud van deze bergplaats, gelegen nabij de „vierboetes”, vergde nu en dan uitgaven¹⁰³.

Een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van de Nieuwpoortse vuurbakens was ongetwijfeld de vervanging van de houten „vierboete” door een gebouw in steen. In 1413 was de nog niet zo oude houten toren door brand onherstelbaar beschadigd geworden, zodat de schepenen in zijn plaats een grote lantaarn in ijzerwerk hadden moeten laten opstellen. Deze diende voorlopig om 's nachts door kaarslicht samen met het vuur van het stenen baken zowel zeewaarts te „lichtene” als „t gat van der havene te bewisene” of aan te wijzen¹⁰⁴. Ook in 1414 werd nog op deze

cioene van deisen jare, elken 18 lb., beloopt 36 lb.”. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36712, rek. 1407-1408, f° 39 v°, rubriek „pensioenarijsen”.

(102) „Michiel van der Loo ende zinen gheselle van den vierboeten s nachts te verwaerne ende der in te boetene, hadden siaers in pencioen 36 lb. par..., welke zy verwaerden de twee deel van den jare ende mochten up dat pencioen niet langher doen, hemlieden danof betaeld bi quitancie 24 lb. Item, omme dat de vorseide 2 personen niet wel den vorseiden vierboeten hayen mochten omme t vorseid pencioen... zo was bi der wet hemlieden t vorseid pencioen ghemeeerst ende ghestelt... te 48 lb. par siaers, beloopt t dardendeel 16 lb., niet betaeld”. Ibid., nr. 36741, stadsrek. 1409-1410, f° 36 v°. Voor het stapelen van de brandstof door de genoemde „vierboeter” en zijn gezelschap, zie f° 35 v°. - De achterstallige 16 lb. werden hen eerst het volgende boekjaar uitgekeerd en dit naast de vroegere jaarwedde zonder aanpassing, maar met de vergoeding voor het stapelen van het riet. Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3504, rek. 1410-1411, f° 34 r° en v°, 35 v° en 40 v°. - „Hayen”: verlangen.

(103) Van het „riethuus” vinden we reeds de vermelding in Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36705, rek. 1397-1398 f° 63 v°. - Waarschijnlijk was dit gebouw oorspronkelijk maar een rieten afdak, staande op veilige afstand van de beide vuurboeten. Tijdens het boekjaar 1401-1402 werd een grote hoeveelheid „gloy” gebruikt om „t riethuus te deckene”. Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3495, f° 37 r°. - In de tweede helft van juli 1406 gingen timmerlui tot de afbraak van het gebouw over. Door metselaars en timmerlui werd daarna een nieuw riethuis in steen en hout opgetrokken. De uitgaven voor de bekostiging van deze werken en de aankoop van de daartoe benodigde materialen als stenen, hout, ijzer, alsmede latten en glui voor het dak, vinden we opgesomd in de stadsrekening 1406-1407. Brussel, ARA, Rekenkamer, nr 36711, f° 16 v° - 25 v°, 39 v° en 49 v°.

(104) „Hughe Pieterszonen, lanternemakere, omme te makene de hoornen van eenre groter lanterne, omme, in ghebreyke van eenre houtinre vierboete, die verbrand es, meide met kersen ter zee ward te lichtene, 5 lb. 12 s... Jan de Seyere, van den beslaghe van yserwerke van der vorseider lanterne te makene, besiden, boven ende beneiden, ende van den hancsele, betaeld 3 lb. Trystram den Damhouder, van den stilen, bodem ende decsel te makene van der vorseider lanterne, van tienvoet houten, betaeld van zinen werke, 28 s.” (f° 55 v°). - „Frans Willarde van 200 ende 56 pond

wijze de nachtelijke verlichting van de IJzermonding en de zee verzekerd, alhoewel dat jaar de tweede stenen „vierboete” opgericht en voltooid zou worden¹⁰⁵. In dit nieuwe baken werden heel wat bakstenen, die men uit de ontruimde woningen van het verlaten gehucht Ter IJde of de Nieuwe IJde gerecupereerd en gehaald had, evenals ene groot aantal balken en „sparren” verwerkt¹⁰⁶. Voortaan werd te Nieuwpoort niet meer van de „stenine” en de „houtine vierboete” gesproken, maar wel van de „grootte” en de „cleene vierboete”¹⁰⁷. Van die laatste bakentoren, de „uterste”, die in 1415 voorgoed in bedrijf genomen werd, weten we dat hij bovenaan een dak in hout had, bedekt met schaliën en dit vanaf zijn oprichting¹⁰⁸. Meer over zijn bouwtrant vernemen we niet, maar toch mogen we aanvaarden, voortgaande op een schilderij uit het midden van de 16de eeuw, toegeschreven aan Lanceloot Blondeel en voorstellend een zicht op de haven en kaai van de ommuurde stad Nieuwpoort, met

groter kersen verbarrent in de lanterne bi der vierboete, omme meide ter zeeward te lichtene ende, metgaders der vierboete, nachts t gat van der havene te bewisene, coste elc pond 2 s. 6 d., beloopt ende betaeld 32 lb... Jan Eyerarde, Jan Ghise ende Joosinen van den vierboeten dit jaer te doene lichten ter zee ward nachts ende de lanterne dierghelike... 36 lb.”, als wedde (f° 58 v°). Ib., nr 36717, stadsrek. 1413-1414, rubriek „van diverschen costen”. - Voor de brand zelf, zie ibidem, f° 54 v°.

(105) „Frans Willarde van 72 ½ pond groter kerssen, verbarrent in de lanterne, daer men meide ter zeeward, bi ghebreyke van eenre vierboete plach te lichtene, van elken pond 2 s. 6 d., beloopt ende betaeld 9 lb. 15 d.”, Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3508, f° 47 r°.

(106) De werken tot oprichting van de „nieuwe vierboete” werden in april 1414 ingezet. In september ging men over tot het „lukene met barden” van de „commel”, d.i. blijkbaar het opperste deel van de stenen toren, meer bepaald door bedekking met een gewelf in steen of een gebinte in hout, dienend als dak. Wat er van de vroegere houten „vierboete” overbleef, was door timmerlui afgebroken geworden. De uitgaven in verband met het metsel- en timmerwerk tot oprichting van het nieuwe baken, alsmede die voor de aankoop van 30.000 of meer stenen en ander materiaal als kalk, balken, sparren en allerlei soorten nagelen, vinden we in de gebruikelijke rubrieken desbetreffende opgesomd. Ibidem, f° 14 r° - 19 r°, passim en 20 r° - 36 v°, passim. - De benodigde en aangekochte stenen, die zich ter IJde bevonden, waren aldaar geteld en klaar gelegd geworden, om daarna per wagen ter bestemming te worden gebracht. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36717, rek. 1413-1414, f° 55 v°. - Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3508, rek. 1414-1415, f° 20 r°. - Voor de „oude vierboete”, zie ib. f° 36 v°.

(107) „Item, ter houtine vierboeten t slot ghereet ende eenen slotel der toe, 6 s. Item, an de stenine vierboete t slot vermaect, 3 s.”. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36712, rek 1407-1408, f° 17 v°, rubr. „van sloten ende van slotelen”. - „Item, van enen slotte ende slotele vermaect an de grote vierboete, 6 s. Item, van enen slotte met 2 slotels vermaect ter clener vierboete, 12 s.”. Ib., nr 36729, rek. 1426-1427, f° 19 v°, zelfde rubriek.

(108) „Pieter Pyken van 17 Vranxe kenen, gheorbord ter niewer vierboete meide t commel te lukene, omme met scailgen der up te deckene, coste elke kene 6 s., beloopt 5 lb. 2 s...” Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3508, rek. 1414, f° 15 r°. - Voor het dekken zelf waren 8 „voeder scailgen ende houten” aangevoerd geworden en twee „scailgedeckers” aan het werk gesteld, waarvan een na vier dagen er de brui aan gaf. Ib., f° 20 r°, rubr. „van werke gewrocht in tasse”, en 52 v°, rubr. „diverschen costen”. - Ryquaerd Biesen, van scailgen, gheorbord ter uterster vierboete ende niet gherekent, waren betaeld 4 lb.”. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36720, rek. 1417-1418, f° 40 r°.

in de verte de twee vuurbakens, dat de kleine „vierboete” naar het voorbeeld van de grote gebouwd moet geweest zijn, maar dan niet zo hoog¹⁰⁹. Weliswaar is daar ook de afbeelding van een Nieuwpoortse „vierboete”, waarschijnlijk de „grootte”, op een plattegrond van 1416 met de voorstelling van de toen geplande verbinding tussen de IJzermonding en de Ieperleed langs de Lekeleed. Op dit laatmiddeleeuws plan zien we inderdaad ten westen van de Nieuwpoortse stadsmuur en kaai een hoge ronde toren met boven de basis en benedenbouw twee verdiepingen, die beurtelings smaller zijn en een vooruitstekende rondgang, voorzien van kantelen, dragen. Op de eerste verdieping merken we in de muur drie vierkante openingen en op de tweede een of samen vier zulke standvensters, terwijl in de benedenbouw drie schietgaten te zien zijn. Genoemde openingen op de eerste verdieping en de schietgaten daaronder staan evenwel niet horizontaal naast elkaar, maar respectievelijk in de driehoeksverhouding tweeën en een-twee. Tot de hoge ronde toren behoort ook een basis in steen, een soort terp, waartegen naar boven toe een helling of hellende weg aanleunt. Indien het gebouw op het eerste zicht aan een of andere versterkte vuurtoren doet denken, dan is het toch niet aan een van de beide Nieuwpoortse vuurbakens, ten ware we veronderstellen dat de tekenaar met zijn fictieve voorstelling eigenlijk kubistisch te werk zou gegaan zijn¹¹⁰.

De „grootte vierboete”, zoals uit de negentiende eeuwse beschrijvingen en iconografie blijkt, stond op een stuk oude dijk en telde boven haar ingang drie verdiepingen, waaronder een naald. Haar grondplan was zeshoekig en haar muren verhieven zich loodrecht. Aan de voet van de naald bevonden zich vier zogenaamde standvensters, waaronder drie, die zeewaarts gericht waren, respectievelijk in de richting van het noorden, het noordwesten en het westen, en van waaruit 's nachts het licht van het strovuur

(109) Tafereel op de keerzijde van de zijpanelen van een drieluik met voorstellingen uit het leven van twee heiligen en dus bestaande uit twee delen. Nieuwpoort, stadhuis. - Beschrijving in A. Verbouwe, *Iconografie van het arrondissement Veurne*. Deel I van de reeks Iconografie der gemeenten van West-Vlaanderen, Brussel, 1950, p. 35, nr 207 en plaats 14. - Op het schilderij staan de beide „vierboetes” elk met een naald of kap afgebeeld, top waarvan ze alle twee blijkbaar eerst in 1475 voorzien geworden waren.

(110) Brussel, Alg. Rijksarch., fonds Kaarten en plannen, HS nr 6059. Akwarel op papier met verklaringen op de tekening. Gevoegd bij een document van 1497, bevattende een kopie of vidimus van een stuk van 18 dec. 1416, betreffende het oktrooi, verleend door Jan zonder Vrees, hertog van Bourgondië, voor het aanleggen van een nieuw verbindingskanaal tussen de IJzer en de Ieperleed, waardoor de Lekeleed, dat tot dan toe de verbinding vormde, uitgeschakeld zou worden. Onder de afbeelding van de zogenaamde „vierboete” staat te lezen: „Ceste tour est une vierboute et est enseigne par le feu que l en y faite de nuyt aux maronniers pour adrescier ou havene de Neufport”. - K. Loppens, *Sluizen en vaarten van Nieuwpoort in de XVde eeuw. Aantekeningen bij een oud plan*, in *Biekorf*, 44ste jg., Brugge 1938, p. 125-132. - R. Degryse, *Oude en nieuwe havens van het IJzerbekken in de middeleeuwen*, in *Handelingen van het genootschap „Société d'Emulation te Brugge*, dl LXXXIV, 1947, p. 1-36. Zie p. 30-33 en voetnoot 32. - Er is, in zake het bovenplattvorm met kantelen, gelijkenis met beide Duinkerke „vierboetes” te bespeuren. Zie voetnoot 142.

straalde. Boven, in de stenen naald, eindigden, langs afzonderlijke openingen, de schouwen, die voor de afvoer van de rook en de vuile lucht dienden en zich boven de haarden bevonden. Het vierde standvenster was zuidoostwaarts gericht, d.i. in de richting van de haven en de stad. De totale hoogte van het gebouw, vanaf de voet van de terp, waarop het zich bevond, tot aan de top van de naald, was zowat 30 meter en de lengte van elk van zijn zes zijden 3,70 meter¹¹¹. In de eerste helft van de 15de eeuw stond er evenwel op de „grootte vierboete” nog geen naald, maar wel een „combele” of dak met aan de basis ervan een balkon. Opvallend is hoe sommige van deze architectonische kenmerken bij nader toezien op het plan van 1416 wel degelijk terug te vinden zijn, althans indien men met de tweedimensionele voorstellingswijze ervan rekening wil houden. Punten van analogie zijn vooral de terp, de benedentoren met zijn schietgaten, de drie vierkante standvensters boven het balkon met de onderste kantelen en de smalle hoge top in de vorm van een met kantelen bekroonde lamp zoniet van een schouw. Deze intrigerende gelijkenissen, hoe treffend en relevant ze ook zijn, leveren evenwel geen voldoende elementen voor een zekere identificatie.

Na 1415 zijn de Nieuwpoortse stadsrekeningen onduidelijk inzake de juiste vernoeming van de „grootte” en de „cleene vierboete”, aangezien ze het over het algemeen alleen hebben hetzij over de „vierboeten”, hetzij over de „vierboete” zonder verdere specificatie, zodat het dikwijls onmogelijk is met zekerheid na te gaan aan welke van de beide bakens of hun haarden herstellingen uitgevoerd of sommige verbeteringen aangebracht werden¹¹². Niettemin kan men vanaf genoemd jaar de geschiedenis

(111) M. Le Grand de Reuland, *Notice sur les ruines de l'ancien phare de Nieuport*, Antwerpen 1856. - Ch. De Meyer, *L'ancien phare ou „tour à feu de la ville de Nieuport*, in *Bull. Commissions royales d'art et d'archéologie*, 31e année, Brussel 1892, p. 249-254, met een afbeelding van de bouwvallige „vierboete” in 1822. - Deze afbeelding is een kopie van een lithografie, voorkomend in: *Collection historique des principales vues des Pays-Bas*. Doornik, Dewasme, 1823-1824. A. Verbouwe, o.c., p. 66-67, nr 340 en plaat nr 21. - Beschrijving in C. Wybo, *Nieuport ancien et moderne*. Brugge 1904, p. 115-117. - Voor een afbeelding van dezelfde „vierboete”, naar een schilderij gemaakt in 1855 door G. De Mazière, zie K. Loppens, *De oude vuurtorens van Nieuwpoort*, in *Biekorf*, 43ste jaar, Brugge 1937, p. 169-175 en 266-275, op p. 272. - Op te merken is dat op beide genoemde iconografische voorstellingen de „grote vierboete” afgebeeld staat zonder balkon aan de voet van haar naald. In de 18de eeuw of nog vroeger had de toren nochtans zulk een „galerie” beneden de „vieren” of standvensters, vermits haar balustrade in 1790 hersteld diende te worden, maar daarvan kwam de volgende jaren, onder invloed van de Franse invallen, niets meer terecht. Een bestek van 1785 voor de herstellingen aan het gebouw, omschrijft diens afmetingen: „de welcke torre is (h)oge 60 voet, keupe 14 voet breed buyten gemeten, ditto torre is staende op zyn zeskantigheid”. Loppens, o.c., p. 267.

(112) In december 1407 werkten twee metsers gedurende drie dagen „an de vierboeten omme drie herden te makene”. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36512, f° 31 r°. - Begin oktober 1420 werd door werklieden gewerkt „ten vierboete” om „de herden te verlecghene”. *Ibid.*, nr 36723, rek. 1420-1421, f° 14 v°. - In 1422 bekostigde de stad de uitgaven voor de aankoop van „een paer lechten ter vierboete” en een ander „paer lechten ter cleener vierboete”. *Ib.*, nr. 36745, rek. 1442-1443, f° 15 r°. Deze aanhaling zou er kunnen op wijzen dat met „de vierboete” zonder verdere specificatie de „grootte vierboete” bedoeld werd.

van de twee vuurtorens goed volgen, temeer daar die zonder veel grote gebeurtenissen verloopt. In 1422 werd door metselaars en timmerlui gedurende zowat twee maanden aan de vernieuwing of verbouwing van „t combele” of de kap van de „grootte vierboete” gewerkt. Daarna voorzag men de nieuwe top van een „dobbelt becken” of bekleding in metaal, waarop een banier met de wapens van de vorst en de stad Nieuwpoort geplaatst werd¹¹³. In 1430 zien we de schepenen, na aankoop van een aanzienlijke hoeveelheid bakstenen, overgaan tot het opnieuw laten „vercomblene” van een van de vuurboeten, hoogst waarschijnlijk de grote, wat gedurende de maanden september en oktober door metselaars en timmerlui uitgevoerd werd¹¹⁴. Het moet dus wel zijn dat de vorige constructie van die aard geen voldoening had gegeven. Andere herstellingen, blijkbaar nogmaals aan de „grootte vierboete”, werden in 1443 uitgevoerd¹¹⁵.

(113) Reeds in 1421 was een grote hoeveelheid „ghebacken steenen” aangekocht geworden om de „vierboete te verdeckene”. Ib., nr 36724, rek. 1421-1422, f° 16 r°. - In 1422 werden „3250 steenen verdaen ten werke ende orbore van der vierboete”, waarvoor ook een zekere hoeveelheid kalk en timmerhout geleverd geworden was (14 r° en 16 r° en v°). De werken om aldus „van nieus te makene t combele van der groter vierboete” werden in april en mei uitgevoerd en duurden bijgevolg zowat twee maanden (f° 22 r° - 23 r°). Daarna kwam het plaatsen bovenop de kap van „een dobbelt becken ende de vane der toe dienende” aan de beurt, waartoe men genoemd metalen voetstuk had vast „te sauderne up de vierboete” (f° 19 r° en 24 v°). In het nieuwe „combele” werden, ter ondersteuning, 24 „ancren”, die „van nieus ghemaect” waren, ingemetseld (f° 17 r°). Ib., nr 36725, rek. 1422-1423.

(114) Het materiaal door de stad aangeschaft om „de vierboete van nieus te vercomblene” bestond uit „ghebacken steen”, kalk, balken, „corbeelen”, „keperhouten”, „spanghen”, twee grote „ancren”, 18 gewone „ancren” en „middelnaghelen”. Vier „oude ankers”, die reeds vroeger ingemetseld geworden waren, werden „vermaect ter zelve vierboete”. Het totaal aantal gebezigde ankers komt dus overeen met dit in 1422 voor de vernieuwing van het „combele” van de grote „vierboete” aangewend. Ib., nr 36733, rek. 1430-1431, f° 14 r° - 29 v°. - Voor de duur van de werken werd een brandende „kerse ter havene gestelt in manieren van tekene” en door middel van „torcken” of toortsen op het bakken zelf okkazineel voor verlichting gezorgd. Ib., f° 17 v°. - De werken aan de „grote vierboete” werden blijkbaar volgend jaar voortgezet, waarbij we opnieuw metsers en timmerlui ingeschakeld zien en waarvoor we 7000 bakstenen, twee ankers en keperhout, alsmede „stellinchout”, geleverd zien worden. In de rekening zelf is er telkens alleen maar sprake van de „vierboete” zonder verdere specificatie, maar aangezien de genoemde hoeveelheid bakstenen behoorde tot de voorraad, die in 1430 aangekocht geworden was, ligt het voor de hand, dat het ging om de grote vuurboet. Ib., nr 36734, rek. 1430-1431, f° 17 r° - 18 v° en 27 r° - 33 v°, passim. - Op te merken is, dat de werken nogmaals in september en oktober plaatsgrepen, om begin november te eindigen, periode, die nagenoeg met het haringseizoen samenviel.

(115) Reeds in 1422 was een grote hoeveelheid „ghebacken steenen” naast planken en ander hout door de stad aangekocht en „ten vierboeten” geleverd geworden. Ib., nr 36745, rek. 1442-1443, f° 14 r° - 15 r°. - Voor het metsel- en timmerwerk aan de beide „vierboeten” leverde de stad in 1443 kalk, eikhout, sparren en „stellinchout”. Geen van de twee vuurbakens wordt in de rekening nochtans uitdrukkelijk vernoemd, als zijnde het voorwerp van de herstellingen, waarvan we evenmin de aard kennen. Nochtans mogen we veronderstellen dat aan het „combele” van de „grootte vierboete” gewerkt werd, aangezien er van de levering van „2 nieuwe hanckers” gheoorboort aan de vierboete”, evenals van de herstelling van „eenen ouden hancker” en de verlenging van een ander soortgelijk anker sprake is. De werken zelf duurden

Men herstelde daarbij ook de ijzeren spil die op de top van dit baken stond en voor het dragen van de vorstelijke en stedelijke banieren diende¹¹⁶. Voornoemd jaar of nog vroeger stelden de schepenen ook de voet vast, waarop de „vierboeters”, als vergoeding naast hun stedelijk salaris, „vierboetegheld” mochten innen. Volgens dat tarief dienden de stuurliu van de korfschepen en andere vaartuigen, die in de Noordzee of „benoorden” op haringvangst gingen, per reis vóór hun afvaart hetzij in natura een honderdtal haringen, hetzij 8 of 9 schellingen parisis aan de vuurboeters te betalen. Voor de „coopvaerders” was het vuurboetgeld op 8 penningen parisis per „yking” last en voor kleinere vaartuigen als „pleyten”, „coghescepe”, „jampelboots”, „ykings” en „vereboots” per reis op een bijdrage van 1 tot 4 schellingen parisis berekend. De „slabbote” of boten met dewelke gedurende de „harinctijd” vóór de kust gevist werd, waren integendeel slechts onderworpen aan een enkele storting ten bedrage van 5 schellingen parisis voor de duur van het ganse visseizoen in het najaar. Op dezelfde wijze werd ook het vuurboetgeld voor de vaartuigen berekend die aan de „cleenre neringhe” of kleine visserij vóór de kust deelnamen, namelijk per „theilt” of visseizoen, maar dan op basis van slechts 3 schellingen parisis per boot¹¹⁷. In 1443 vaardigden de Nieuwpoortse schepenen een stedelijke ordonnantie uit, waardoor de stuurliu en schippers die „vierboetegheld” verschuldigd waren tot de betaling ervan aan de „vierboeters” verplicht werden, vooraleer de haven uit te varen en dit op straf van boete van drie pond parisis bij elke overtreding, onder dien verstande nochtans dat ze vooraf tot vereffening van genoemde bijdrage aangezocht werden¹¹⁸. De gezamenlijke jaarwedde van de twee vuurboeters, die in 1426 toch op 48 pond parisis gebracht was, werd van 1444 tot en met 1450 aan slechts één stoker uitbetaald, waarschijnlijk omdat er toen maar een in dienst was, en in 1458 tot 40 pond parisis of 20 pond voor elk van beiden verlaagd¹¹⁹. In 1475 zagen de schepenen zich verplicht nogmaals tot de verbouwing van de kappen van de twee vuurbakens, maar dan blijkbaar tot naalden te laten

van eind augustus tot begin november. Ib., nr 36746, rek. 1443-1444, f° 14 v° - 16 r° en 19 v° - 22 r°.

(116) „Item, van eene yserine spille vermaect, daer t vanekin up staet ter vierboeten”. Ib., f° 16°.

(117) Brugge, RA, Nieuwpoort nr 445, keurboek (1ste helft 15de eeuw), f° 71 v° en nr 446, keurboek opgesteld in 1506, f° 61 r° afschrift van dezelfde tekst.

(118) „Item, dat alle deghone, die vierboete gheld sculdich zijn ende sculdich wezen zullen, dat zij den vierboetere betalen eer zij uter havene varen, mids dat zij s vermaend werden, up de boete van 3 lb. telke”. Ib., nr 445, f° 63 r°, keure uitgevaardigd in 1443.

(119) „Jan Blompot ende sinen gheselle, van den vierboeten te verwaerne ende alle nachte der in te vierne ende te boetene, te 48 lb. siaers, betaeld 48 lb.”. Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36729, f° 7 v°. - „Jan de Wale, vierboeter van den vierboeten te verwarene... 48 lb. parisis siaers”. Ibidem, nr 36747, rek. 1444-1445, f° 10 v°. Zie ook nr 36753, rek. 1450-1451, f° 13 v°. - Clais Everaerd ende Lauwers Ghys, vierboeters... te 20 lb. sjaeirs elk, beloopt ende betaeld 40 lb.”. Ibidem, nr 36761, rek. 1458-1459, f° 12 v°. Beide laatstgenoemden waren sinds 1453 in dienst. Zie nr 36756, rek. 1453-1454, f° 12 v°.

overgaan¹²⁰. Nadien werd voor het onderdak van de stokers tijdens hun nachtelijk werk aldaar gezorgd door in elk van beide gebouwen schuilplaatsen voor beschutting tegen het vuur of de hitte, de regen of het water en storm of onweder te laten aanbrengen¹²¹. Van die tijd af traden de twee „vierboeters” ook als „boomhouders” op, belast met het toezicht over de „boomen” en andere staande tekens in de haven, waarvoor ze een gezamenlijke bijkomende jaarwedde van 24 schellingen parisis mochten opstrijken¹²². Dit bracht de totale wedde voor beiden samen op jaarlijks 41 pond 4 schellingen parisis.

Met de verbouwing van de kappen van de „cleene” en de „grootte vierboete” tot naalden hadden de beide Nieuwpoortse bakens elk het architec-

(120) Van een steenbakker werd een last „bacsteenen” gekocht „om t maken van den nieuwen cappen van beede de vierboeten” (f° 17 v°). Daarnaast werd door de stad nog aangeschaft „300 viertelen Brabants calc Antwerpser marte” en „25 carren zavele (om) t calc mede te beslaen, verwrocht ende veroorboort in t vermaken van beede cappen”. Aan hout had de stad 88 „dobbele sparren” en nog 3 andere sparren dienende voor „t maken van der stellinghen an de cappe van der groeter vierboete”, benevens ander materiaal als „bastelinen” en „stringhen” voor het bevestigen van die stellages laten aankopen en leveren. Voor het maken van het houtwerk of „den inhoute van der cappe van der groeter vierboete” had men o.m. „drie balken van 24 voeten” nodig gehad en voor dit van „den inhoute van der cappe van den cleenen vierboete ende van der stellinghe” o.m. „9 corte brancoenen”, „4 groete brancoenen”, „8 dobbele sparren” en „238 voeten witte berderen”, benevens „twee bastelinen” (f° 18 r°). In zake het ijzerwerk zien we „21 ankers in de cappe van de groeter vierboete vermaect ende nieu gescacht”, alsmede „2 ankers aldaer nieughe-maect” en in „de cleene vierboete... 16 ankers aldaer in de cappe vermaect ende nieu ghesacht”, evenals „3 yserin veinsterkins” aangebracht worden (f° 19 v°). Nog enkele andere ankers, die vermaakt geworden waren, vulden in de beide vuurbakens genoemd ankerwerk aan, zodat we mogen aanvaarden, dat, althans in de „groete vierboete”, 24 ankers ingemetseld werden, wat met het vroeger aantal van die ijzeren houvasten in de kap neerkwam, en in de „cleene vierboete” minstens 16, eveneens in de kap. Boven op de kap van een van de twee „vierboeten”, blijkbaar de grote, werd „een nieuwe vane ende spille” geplaatst (f° 20 r°). Metselaars en timmerlui werkten niet tegelijk aan de twee kappen. Aan de kap van de „groete vierboete” werd in juni en juli en aan die van de „cleene vierboete” in augustus, september, oktober en november gewerkt, steeds in daghuur (f° 21 r° - 23 r°). Ib., nr 36778, rek. 1475-1476.

(121) Aangekocht werden „300 voeten barderen ende 9 sparren, om te maken in elke vierboete een bardes ende oflukinghe om t logijs van den vierboeters en van den riede, om bewacht te zine van den viere ende watere in stormen ende onweder...”. Daarnaast werd voor het zelfde doel nog allerlei ijzerwerk geleverd. Na 11 november kwam het werk klaar. Ib., nr 36779, rek. 1476-1477, f° 16 v°, 17 v° en 19 v°. - In 1785 wou de stad herstellen of „maecken een schutmeur aen het viergat” van de „grootte viertorre”, vermits die toen „nieu ingevallen” was, maar daarvan kwam niets terecht. Loppens, o.c., p. 268. - Genoemd „bardes” of verhoogde afsluiting bevond zich dus in elke „vierboete” nabij de vuurhaard beneden in de kap of de naald boven de standvensters.

(122) „Jan Baert ende Lammin Oudegod, onthouden vierboeters... omme de vierboeten te bewaren ende daer inne bi nachte te vieren ende te boeten omme de welvaert ende kennesse van den varende coopman ende vischers ter zee, te wedden elc van 20 lb. par. siaers, hier ghevalen uitgaende lauwe 75, betaelt 40 lb. Hemlieden voorseid, van den boomen, tekenen ende bakenen t eynden der haven ende up de veldammen te stellen ende die t onderhouden, 24 s. elcx jaers, hier van desen jare betaelt 24 s.”, Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36778, rek. 1475-1476, f° 16 v°.

tonisch voorkomen verkregen dat ze tot in de 18de eeuw zouden blijven behouden. Afgezien van de nodige herstellingen tot onderhoud, ondergingen ze in de loop van de 16de eeuw inderdaad geen noemenswaardige wijzigingen. Weliswaar werd in 1591 de „grootte vierboete” door brand — misschien wel ten gevolge van nalatigheid vanwege de „vierboeters” — geteisterd, zodat herstelling diende uitgevoerd te worden¹²³. Overigens was de jaarwedde van elk van de twee „vierboeters” gedurende gans de eerste helft van de 16de eeuw dezelfde gebleven, namelijk met inbegrip van de vergoeding voor de zorg over de staande tekens in de haven 20 pond 12 schellingen¹²⁴. Nadien werd ze geleidelijk aangepast, eerst door de verhoging van laatstgenoemde vergoeding van 12 tot 24 schellingen en daarna door de toevoeging en vastlegging van de vergoeding voor het stapelen van het riet, zijnde voortaan 10 pond, wat de gezamenlijke uitkering, zonder andere gratificaties, op 31 pond 4 schellingen parisis bracht¹²⁵. Deze wedde werd ten slotte in ponden groten omgezet en in 1593 na de brand van de „grootte vierboete” van 6 tot 8 pond groten, steeds per vuurtorenwachter, verhoogd. Deze laatste weddeverbetering ging evenwel gepaard met de verplichting voor de twee „vierboeters” voortaan metterwoon in de torens te verblijven, dit blijktbaar

(123) De Meyer, p. 252. - Zie de beide „vierboetes” op het schilderij in twee delen, gemaakt in de 2de helft van de 16de eeuw en toegeschreven aan Lanceloot Blandeel, voorstellende de haven en stadsmuur van Nieuwpoort. Zie n. 109.

(124) „Joos Vos ende Jacop Boeyer, onderhouden vierboeters, te wedde van 20 lb parisis tsiaers ende van de baeckens up de haven te stellen 24 s. par. tsiaers, vallende telcker lichtmesse. Es hier over lichtmesse 47 betaelt 41 lb. 4 s.”, Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3634, rek. 1547-1548, f° 26 r°.

(125) „Passchier Gillis ende Jacop Bloc, onderhouden vierboeters, te wedde van elc 20 lb. par. tsiaers, ende van de bakens up de haven te stellen 24 s. par., vallende telcker lichtmesse. Es hier over lichtmesse 52 betaelt 42 lb. 8 s. par.”. Ib., nr 3639, rek. 1552-1553, rubriek „pensioenen”. - „Passchier Gillis ende Jan Vos, vierboeters, te wedde van 20 lb. par tsiaers ende voor stapelen van den rijde elck thien pond par. ende voor de bareelen up d havene te legghen elck 24 s. par., compt t saemen 62 lb. 8 s. par., vallende sint Jansmesse ende kersmesse, daer over sint Jansmesse ende kersmesse 63 ende dat zylieden overghedaen hebben van kersmesse tot den 19en van februario, betaelt elck 3 lb. 18 s. par., comp t samen 70 lb. 4 s. par.”. Ib., nr 3650, rek. 1563-1564, rubriek „pensioenen”. - „Gratificaties : „Jan Wafere ende... vierboeters deser stede, zyn anghenomen by die van der wet, omme de wachte t houdene up d havene deser stede ende alle ghetide hemlieden te employeren omme te ondersoukene de scepenen, die zouden moghen voor het landt ligghen omme alhier te arriveren, ende oock zo verre zy eenighe scepen bevonden ter leegh water ghehancert, de zelve met haerlieder boot an te gane ende besoukene, daerof goede cheyne up haerlieder boot te houdene ende ghevene an de naeste vierboete, als 't noodt waere, de welcke oock daeran gaede slaen zullen, de welcke daerof voort adverteren zullen de wachte in de stede met een uptreckende lanteerne, daer (aen) een mast die zelve up ende neder laeten, ende es hemlieden togheseyt elck zes scell. groten, de welcke ingaan desen 6 juli (1579)”. Ib., nr 4209, Camerboek (1578-1581), f° 53 v°. - „Es ghecontinueert aen elcke vierboeter de gratuiteyt van vier s. gr. van den halfich jaer, ghevallen te kermesse anno (15)88”. Ib., nr 4211, „Camerboek” (1588-1594), f° 79. - Gilliodts, *Constru-mes... de Nieuport*, p. 372-373.

omdat ze in die tijd ook de belofing van de koopvaarders in nood verzekerden ¹²⁶.

De „cleene vierboete”, die minder stevig dan de „grootte” moet geweest zijn, diende in 1613 wegens gevaar voor instorting dringend hersteld te worden. Ze maakte overigens toen sinds een twintigtal jaren deel uit van een klein fort dat naar haar „de Vierboete” genoemd zou worden. Dank zij haar onderhoud door de stad in het kader van deze sterkte kon ze het nadien nog ruim een eeuw als vuurbaken volhouden ¹²⁷. In 1716 werd ze zelfs volledig herbouwd tot een achthoekige toren. Door de invallende Fransen in 1793 en 1794 beschoten, werd ze toen zodanig gehavend, dat niets anders meer overbleef dan haar af te breken zonder dat er, gezien de benarde politieke toestand, nog aan wederopbouw kon gedacht worden en daarvan zou naderhand ook niets terecht meer komen. Overigens was ze reeds vóór het Frans bombardement dringend aan herstel toe, wat ook zo was voor de „grootte vierboete” ¹²⁸. Deze laatste was weliswaar minder beschadigd uit de Franse beschieting gekomen, maar toch zou het tot 1858 duren vooraleer van haar herstel sprake zou zijn. Dat jaar werd door de Belgische regering besloten dit unieke middeleeuwse gebouw, dat toen sinds meer dan een halve eeuw niet meer in gebruik was, te laten restaureren en zijn verlichtingsstelsel enigerwijs te moderniseren. Voorzien op zijn

(126) „Zyn gheaccepteert voor vierboeters Jan Willaert ende Maertin de Vos voor een jaer innegaende 1 okt. (15)91 ende opwaers ter zelve termyne (15)92, midts conditie nochtans, zoo de zelve voor een ander toecomende jaer ofte meer aanghenomen waren voor vierboeters, dat zy zullen ghehouden wezen den coopman alhier arriveerende waer te nemen ende t assisteeren in den noodt totten lesten october daernaer, midts daer vooren van den zelve coopliden betaelt zynde redelike, ende zullen in t upgaene van de vierboeten een pont grootte (hebben) ende te Bamesse (15)91 elck twee ende te sint Jansmesse (15)92 de reste”. Ib., nr 4211, „Camerboek” (1588-1594), f° 212, onder de datum „donderdag, 7 novembre 1591”. - Gilliodts, 387 : ingekorte tekst. - „Es gheaugmenteert de gage van Jan Willaert ende Gillis Aernout, vierboeters, elck van twee pondt grootte tsaers, commende elcken jaeren acht ponden grooten, ende hebben beloofd twee jaeren alhier te dienen ende zullen heuren woonste houden up de vierboeten, die in refectie ghestelt zynde”. Ib., „Camerboek”, f° 296, juni 1593. - Gilliodts, p. 388 : ingekorte tekst. - Bamesse : 1 oktober. Sint Jansmesse 24 juni.

(127) De Meyer, p. 252. - P. Heinderycx, *Jaerboeken van Veurne en Veurne-Ambacht*, uitgave E. Ronsse en P. Borre. Veurne 1853, dl III, anno 1593. - Voor een rudimentaire afbeelding van de „cleene vierboete”, zie Gent, Rijksarch., K. en pl., nr. 1767 (297), a° 1655.

(128) Brugge, RA, Nieuwpoort nr 3130, bundel akten en bestekken betreffende de werken aan de vuurboeten, waaronder het bestek met tekening aangaande de wederopbouw van de „cleene vierboete” in 1716 en het bestek aangaande de herstelling aan dit gebouw in 1790, maar niet uitgevoerd. Bestekken voor herstellingen aan de „grootte viertorre” werden in 1785, 1790 en 1793 gemaakt en ingediend, maar telkens zonder dat er enige uitvoering aan kon gegeven worden. - Van de „nyeuwe torre in het fort de Viervoetd” (sic), opgetrokken in 1716, weten we dat hij 16 meter hoog moet geweest zijn en dat zijn naald boven de kuip meer dan 9 meter uitstak. Onderaan in deze naald bevonden zich de drie standvensters of openingen, die het licht van het brandende riet doorlieten. K. Loppens, *De oude vuurtorens van Nieuwpoort*, o.c., p. 174-175, 266-270. - Op te merken is, dat men het toen niet meer had over de kleine of grote „vierboete”, maar over de kleine of grote „viertorre”.

afgeknotte spits van een grote olielantaarn, zou het van 1863 tot 1885 nog als vuurtoren fungeren, om eerst daarna voorgoed buiten werking te worden gesteld. In 1892 werd de spits van zijn naald in haar oorspronkelijke vorm hersteld. Voortaan was „de groote vierboete” een eerbiedwaardig historisch monument, dat voor het nageslacht bewaard diende te worden, aangezien ze, als enige toren van die aard aan de Vlaamse kust, overbleef. Het mag dan ook spijtig genoemd worden dat deze merkwaardige gotische vuurboet bij het begin van de eerste oorlog verwoest werd ¹²⁹.

(Vervolg en slot in deel II)

(129) De Meyer, p. 253. - Loppens, p. 270-275. - In beide artikels staan afbeeldingen van de „groote vierboete”, zoals die er in de loop van de 19de eeuw nog uitzag. Zie n. 111.